

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydske Aarbøger

1893.

Andet Hæfte.

Udgivne

af

**H. P. Hanssen-Nørremølle, Gustav Johannsen
og P. Skau.**

Flensborg.

I Kommission hos **Johannes Moldts Boghandel**, Sønderborg,
for Nordslesvig.

H. V. Clausen: Folkesproget i Sønderjylland.

(Fortsat.)

V.

Når vi nu skal følge hr. Adler op i Nordslesvig kommer vi til et land og folk, hvis forhold og forudsætninger vi danske forstår os meget mere på end en hvilken-somhelst Tysker. Vi færdes her i et rent dansktalende land, i hvilket de allerfleste hæderlige elementer og den langt overvejende del af den indfødte intelligens hører os til. En stakkels Tysker vil i disse egne — udenfor købstæderne — have lige så vanskeligt ved at finde sig tilrette, som om han kom til Vendsyssel eller Låland, i den grad er alt ham fremmed, først og fremmest sproget. Kun $\frac{1}{300}$ af den indfødte befolkning taler her tysk, og i mange sogne er sikkert ikke een af hundrede istand til at tale det tyske sprog. Til de sproglige og folkeejendommelige hindringer, en Tysker heroppe må kæmpe med, kommer den uvilje, hvormed størstedelen af befolkningen møder enhver, der kommer til den med tysk tunge og sind. For os danske åbner sig derimod døre og hjerter, og det er os overalt muligt at få de bedste oplysninger gennem de bedste folk. — Peter den store kunde få sine livegne til at springe ned fra Rundetårn, men Frederik IV. roste sig af, trygt at kunne lægge sig til hvile i hver hytte i sit

land. Tyskerne kan nok skaffe sig lystrede i Nordslesvig; børnene tør ikke i skolen nægte at synge de tyske sange, den unge mand bærer uden at kny den preussiske soldatertrøje, de danske ledere må bruge den fremmede tunge i byråd og amtsråd; men i hjemmet kommer man ind med det danske sprog, hvor tyskeren må stå udenfor. Med hvorliden tillid og venlighed bliver selv de præster og lærere, der i mange år har været i landet, mødte af folket. Jeg har hørt om en præst på Sundved, hvorledes han i 1889, 25-årsdagen for sit komme til sognet, sad i sin stue og græd; ikke een af hans menighed besøgte ham den dag og takkede ham for de 25 år. Det er en nemesis, der rammer de tyske embedsmænd heroppe; deres triumf med tysken i kirke og skole må købes med bitter sorg over, hvorlidet de har ævnet at udrette for kristendom, moral og oplysning, det der er præsters og læreres egenlige kald; de bødre iblandt dem må få en følelse af et forspildt liv.

Hr. Adler gør da heller ingen forsøg på at samle en sprogstatistik fra Nordslesvig „ude på landet“. De følehorn, han har strakt frem i nogle sogne, hvor endel hjemmetyskeri kunde give ham formodning om også at finde fremgang for det tyske sprog, har han draget tilbage igen og opgivet ævred efter de erfaringer, han der har gjort. Han har forsøgt sig i Hostrup sogn, sydøst for Tønder, og i de to sogne mellem Flensborg og Gråsten, Holbøl og Rinknæs. — Om Holbøl sogn har han fået den besked, at i de tre bylag Høkkerup, Holbøl og Vilsbæk taler 29 familier tysk og 7 bægge sprog. I de øvrige byer i sognet, Hønsnap, Kelstrupskov, Ø. Gejl og Gejlå, tales intet tysk. Sognet har i det hele 1455 indbyggere, hvad der svarer

til c. 320 familier. Hr. Adlers oplysninger er så korrekte, som man kan forlange dem; efter min viden, der skyldes fire bosatte mænd i sognet, tales der tysk i 27 familier, men Adler tilføjer ikke, at de 9 hjem er embedsmænds og de 3 indvandrede. — I Rinknæs lader Adler 289 familier tale dansk og 22 tysk, hvad der heller ikke er overdrevent; af disse familier er efter mine hjemmelsmænd kun 7 indfødte. I Rinknæs henfører Adler ganske rigtig det tyske sprogs forholdsvise udbredelse til indvandring af tyskere, indflydelsen af større tysksindede grundejere og indkaldelse af tyske arbejdere. Omkring gårdejer Uslar på Buskmose, der er fra Hannover, samler sig således en gartner, en kusk, en skovfoged, en amtstjæner og sex arbejdere, alle derude fra. En væsentlig del i det tyske sprogs udbredelse her skyldes således denne mands bestræbelser. Af de syv indfødte *) tysktalende er een fra Kongeriget, det er en sønnesønssøn af biskop Balle. — I Hostrup tales efter

Adlers hjemmelsmand	min hjemmelsmand
tysk af 7 familier	9 familier
bægge sprog af 7 —	3 —

Af mine 9 med tysk sprog er 5 embedsmænd og 2 indvandrede. Min meddeler er sikkert den kyndigste og pålideligste mand i sognet, så jeg tør udgive min liste for fuldstændig korrekt; men forresten er afvigelsen mellem de to angivelser ikke stor; den kan bero på, at indsamlingen af oplysningerne er sket i forskellige år; af samme grund kan forskellighederne for opgivelserne i Holbøl forklares.

Efter det fejlslagne resultat i sogne, som Adler sikkert

*) Ved indfødte forstår jeg folk fra Nordslesvig og Kongeriget.

har valgt af hensyn til deres mange tyske stemmer ved valgene, har han ikke dristet sig videre ud på opdagelser i Nordslesvig, men indskrænker sig til slutninger uden statistisk begrundelse. Som et sogn, hvor han antager der må findes tysk tale, nævner han det for sit tyske sindelag bekendte Ravsted, der i 1891 ved rigsdagsvalget afgav 76 tyske stemmer mod kun 50 danske. Jeg kan bedrove amtsdommeren ved at fortælle, af i dette sogn med 1039 indbyggere tales tysk i hjemmet af præst og gendsarm, af to indvandrede fra Østpreussen og to fra Angel; alle andre indvandrede har dansk hussprog. Af indfødte taler een gårdmand tysk til sine børn. Såmeget er det muligt at samle sammen af tysk tale i det mest tysksindede sogn i Nordslesvig. — Helt i almindelighed siger Adler: „Kun på få punkter begynder det tyske sprog ude på landet at overskride den nordlige grænselinje for det blandede sprogområde [hertil regner han landet lige op til linjen Bov-Aventoft], især på Sundved og i Slogs herred i Tønder amt.“ For Sundveds vedkommende begrundet hr. Adler sin antagelse på indvandringen af teglværksarbejdere fra Lippe-Detmold og på nærheden af Flensborg og Angel; ved Slogs herred tænker han på de mange hjemmetyskere. Jeg skal give de korrekte tal. I Sundveds 5 sogne (Ullerup, Såtrup, Dybbøl, Nybøl og Broager) taler af c. 2160 familier 74 tysk, deraf på Broager de 60, i de nordlige sogne 14. På Broager er det 13 embedsmænd, 30 indvandrede og 17 indfødte, i det øvrige land 7 embedsmænd, 2 indvandrede og 5 indfødte. *) I Slogs

*) Rent på skøn anslår Adler det tysktalende element i teglværks- og sømandsbyen Egernsund til 20—25 pct. I denne by med c. 230 familier taler 25 tysk (10 embedsmænd, 8 indvandrede, 7 indfødte) eller 11 pct.

herreds 6 sogne (Hostrup, Højst, Ravsted, Tinglev, Bylderup og Burkal) tales tysk i 63 hjem af c. 1550, nemlig hos 6 indfødte, 21 indvandrede og 36 embedsmænd. En af disse tyske embedsmænd er fra Sælland, en er gift med en dame fra København. Endvidere tales tysk til børnene i 5 embedsmandsfamilier, hos 1 indvandret og 10 indfødte.

Men det kunde jo være, at hr. Adler har fået sine folere ud på urette steder, og at andre egne i virkeligheden er mere fortyskede end de af hr. Adler særlig nævnte: Ravsted, Hostrup, Holbøl, Rinknæs og Broager (Egernsund). Jeg skal berolige mine danske læsere og befri tyskerne for at gøre sig yderligere ulejlighed. Efter mine beregninger tales der i disse sogne:

	med embedsmændene		uden embedsmændene	
	pct. dansk	pct. tysk	pct. dansk	pct. tysk
Rinknæs . . .	93	7	94	6
Holbøl	92	8	94	6
Broager . . .	94	6	96	4
Hostrup . . .	96	4	98	2
Ravsted . . .	97	3	98	2

Regner man ikke embedsmændene med, kommer intet sogn i Nordslesvig foruden de lige nævnte Rinknæs, Holbøl og Broager op over de 2 pct. tysk undtagen nedennævnte

	pct. tysk	
Åbenrå landsogn .	6	(væsenlig en forstad til Åbenrå)
Ris	5	(indvandring omkring Rødekro)
Jels	5	(indfødte og indvandrede storbønder)
Gml. Haderslev .	4	(delvis forstad til Haderslev)
Hammelev	4	(indvandrede arbejdere på papirfabriken Kristiansdal)

	pct. tysk	
Hjortkær	3	} (i disse meget små sogne som i Jels).
Uge	3	
Frørup	3	
Hjerndrup	3	

I 57 af 110 sogne tales ikke et tysk ord, i 23 er 99 pct. dansktalende. Tages embedsstanden med, vil denne ganske vist bringe det tyske procenttal op, særlig ved jærnvejsstationerne og i sognene med grænsegensdarker. I Hvidding sogn f. ex. tales ikke et ord tysk af befolkningen selv, men 23 embedsmandsfamilier giver det tyske sprog 19 pct. Sognet er af de mindste; under 90 pct. dansk har med embedsstanden da desforuden kun Jægerup (84 pct.; Vojens grænsestation); i dette sogn tales tysk af en indvandret proprietær og hans indvandrede husmand og så af 34 post-, told- og jærnbanebetjente.

I Nordslesvigs landdistrikter under eet *) taler 693 familier af c. 25,300 tysk, hvoraf 405 hører til embedsmandsklassen, 200 er indvandrede og 88 indfødte. Udtrykkes forholdet i hundrededele, bliver det med embedsstanden 2,7 pct., uden den 1,2; drages også de indvandrede fra 0,36.

Disse tal fører højlydt, ja skrigende, beviset for Nordslesvigs danskhed; når så også folket selv vil hjem til Danmark, hvad ydermere vidnesbyrd behøver vi da for vor ret til dette land.

VI.

Med landdistrikterne i Nordslesvig kommer Tyskerne ingen vegne; de må holde sig til byerne. I dem findes

*) Ketting og Kejnæs fraregnede, som sikkert ikke vil bringe tallet op over 700.

fra gammel tid nogle tysktalende familier, i dem har skolen været tysk undtagen i tiden 1850—64, de har været sædet for en tyskdannet embedsstand før 1850 og for en langt talrigere rent tysk embedsklasse siden 1864. De tre største byer har haft en stærk belægning med soldater, af hvilke adskillige er blevet her efter tjenestetiden; desuden er der kommet en ikke ringe ren borgerlig indvandring siden 1864, og alle disse klasser har ved giftermål blandet sig med de indfødte lag.

For Haderslev, Tønder og Højer har jeg desværre endnu ikke fuldstændige meddelelser; for de øvrige byers velkommende har jeg dem og jævntiller dem her med Adlers.

Kristiansfeld.

Adler:	Clausen:			
	pct.	pct.	pct. + emb.	pct. ÷ emb. og indiv.
dansk sprog har . . .	28	56	62	80
bægge — . . .	20 ¹ / ₂	3	3	4
tysk — . . .	51 ¹ / ₂	41	35	16

Haderslev.

Adler:	Clausen:
dansk sprog har . . .	Efter en foreløbig optælling
tysk — . . .	der omfatter ³ / ₅ af byen,
bæggesprog er mægtige 10	taler med embedsmænd og
	indvandrede c. 15 pct. tysk.

Lygumkloster.

Adler:	Clausen:
dansk sprog har . . .	pct. 86
bægge —	pct. 9
tysk —	pct. 11

Højer.**Adler:**

	pct.
dansk sprog har	87
bægge —	6
tysk —	7*)

Tønder.**Adler:**

Havde 1885 805 husholdninger. Borgerlisten for 1889 giver 416 navne. Af disse bruger 181 højtysk**), 13 dansk og 222 bægge sprog. I den øvrige del af befolkningen, hvis bestand er vekslede og fornyes ved tilgang fra de staden omgivende for største delen dansktalende landdistrikter, er det danske sprog herskende i større grad, men er dog også i disse krese ved at tage af lidt efter lidt. Iøvrigt er man i alle borgerlige huse i Tønder bægge sprog mægtig.

Abenrå.

Adler:	pct.	Clausen:		
		(resultatet af skattelisten for 1891)		
		pct.	pct. + embedsm.	pct. ÷ de indiv.
dansk sprog har	41	77	83	92
bægge —	35	2	2	2
tysk —	24	21	15	6

Gråsten.**Adler:**

20—25 pct. taler tysk, 75—80 pct. taler dansk.

*) Staatshandbuch nævner 10 embedsmænd.

**) Staatsh. nævner 58 embedsmænd.

Clausen:

	pct.	pct. ÷ embedsm.	pct. ÷ embedsm. og indv.
dansk sprog har	75	80	95
bægge —	4	5	3
tysk —	21	15	2

Sønderborg.

Adler:

Garnisonen fraregnet bruger $\frac{2}{3}$ af befolkningen dansk og $\frac{1}{3}$ tysk som omgangssprog; mindst 90 pct. kan tale bægge sprog.

Clausen (efter landdagsvalglisten 1888):

	pct.	pct. ÷ embedsm.	pct. ÷ embedsm. og indv.
dansk sprog har	74	80	89
bægge —	6	6	5
tysk —	20	14	6

Augustenborg.

Adler:

I halvdelen til to tredjedele af familierne bliver der til daglig i hjemmet talt dansk, men i den øvrige tredjedel til halvdelen tysk.

Clausen:

	pct.	pct. ÷ embedsm.	pct. ÷ embedsm. og indv.
dansk sprog har	75	89	91
bægge —	2	1	2
tysk —	23	10	7

Nørborg.

Adler:

Clausen:

	pct.	pct. ÷ emb.	pct. ÷ emb. og indv.
dansk sprog har . . .	85	93	96
bægge —	8	2	2
tysk —	7	5	2

Hvor kun een af parterne — Adler eller jeg — har nøjagtige opgivelser, får vel disse stå til troende, indtil modparten ævner at rokke dem; det gælder Adlers tal for Højer, der i og for sig ser ret antagelige ud, og mine tal for Gråsten, der passer nøje til Adlers skøn, og for Sønderborg og Augustenborg, hvor Adlers formodninger er mere afvigende fra mine positive oplysninger. De byer, vi have tilbage at slås om, er Kristiansfeld, Lygumkloster Åbenrå og Nørhørg, hvor vi bægge møder med bestemte opgivelser, Haderslev, som Adler har et bestemt sprogforhold for, om hvilket jeg nedenfor vil vise, at det ikke er pålideligt, uden at jeg i øjeblikket kan sætte noget afgjort op derimod, og endelig Tønder, hvor Adler for den halve befolknings vedkommende kun møder med nogle almindelige ord.

Om Haderslev skal jeg kun bemærke, at foruden det, at mine erfaringer for $\frac{3}{6}$ af byen modsiger Adlers resultat, ligger det i forholdenes natur, at denne nordligste købstad, som er mindre udsat for tilstrømning sydfra og lettere for indvandring fra Kongeriget, som også Adler skildrer den, må være mindre fortystet end i de sydligere byer, og derpå går også kyndige mænds erfaringer ud foruden mine egne. Når derfor Åbenrå og Sønderborg i mine pålidelige beregninger kun møder med 21 og 20 pct. tysk, kan umulig Haderslev have $22\frac{1}{2}$. Højest urimeligt er det, når Adler vil lade 90 pct. af Sønderborgs befolkning og hele borgerstanden i Tønder være bægge sprog mægtige, men kun 10 pct. i Haderslev. Tallet må for Haderslevs vedkommende være splittergalt, og dermed vækkes en mistanke over for de øvrige tals pålidelighed.

Om Kristiansfeld stammer mine meddelelser fra en anset mand i selve brødrementigheden, der har haft den

letteste adgang til at skaffe sig et overblik over den lille flækkes sprogforhold, og som af egen drift havde undersøgt disse, før jeg kom til ham for at bede ham hjælpe ved en optælling. Jeg vil derfor hævde mine tal som absolut rigtige. Forskellen ligger mindre i tallet på de tysktalende end i tallet på de tvesprogede, hvis rubrik Adler som tidligere påvist som oftest søger at udvide på bekostning af de dansktalendes langt over det tilbørlige. Det samme gælder om Åbenrå; her står Adler med 24 pct. tysktalende og jeg med 21; forskellen angår udstrækningen af de sprogblendedes klasse og ligger vel egentlig i definitionen af denne kategori. Jeg kan ikke tro andet, end at Adlers meddelelser har udvidet deres tal ved også at medtage dem, som ved lejlighed — f. ex. overfor øvrigheden — taler tysk. Adlers hjemmelsmand er netop en kommunal embedsmand. Mine hjemmelsmænd er ikke få, fra alle kanter af byen. Samme lyst gør sig vistnok også gældende ved Nørborg: henholdsvis 7 og 5 pct. tysktalende, men 8 og 2 tvesprogede og ved Lygumkloster: 11 og 14 men 9 og 0. Ved Tønder giver Adler kun sprogforholdene for den halve befolkning, og det for den mere velhavende del, hvortil embedsstanden hører og i hvilken der selvfølgelig tales mange gange mere tysk end i almuen, der med undtagelse af de indvandrede sikkert er ren dansktalende. Og i den halvdel af indbyggerne, Adler giver besked om, lader han tallet på de sprogblendede stige til det meningsløse, mens kun 13 borgerfamilier skal tale udelukkende dansk; det er af den slags ting, hvormed man slår sig selv på munden. Jeg kan sidde her i min stue i København og opregne mere end 13 velstående Tønderhjem, hvori sproget er udelukkende dansk,

skønt jeg ingensinde har givet mig af med at studere sprogforholdene i denne by nærmere. Men ganske vist skal det indrømmes, at man i denne tysksindede stad i videre krese taler tysk med børnene end i de andre nordslesvigske byer. Mens gadesproget blandt drengene i Åbenrå, Haderslev, Sønderborg, Grasten osv. er dansk, hører man meget tysk af drengene i Tønder. Pigerne står det allevegne værre til med. — Undertiden har Adler det uheld at slå sig selv på munden. Medens han på dette sted vil give det udseende af, at Tønder er en overvejende tysktalende by, fortæller han i omtalen af sognet Aventoft, at man i Tønder „i mange huse“ kun taler tysk. Heri ligger åbenbart, at dette er undtagelsen, og at det overvejende sprog er dansk. Og et andet sted lader han de frisiske bønder tale dansk, når de skal handle med prangere fra Tønder, skønt det unægtelig må være bønderne meget lettere at tale tysk end dansk; det lader altså til, at handelsmændene fra Tønder ikke kan tysk?

De nordslesvigske købstæder og flækker havde 1890 c. 28,000 indbyggere, hvoraf omtrent 5000 talte tysk; af disse hørte over fjerdedelen til de indfødtes klasse, resten til de indvandrede, særlig embedsmændenes.

VII.

Hvor stort bliver nu det samlede tal af dansktalende folk i Sønderjylland efter disse nye undersøgelser af Adler og anmelderen? På mit sprogekært fra 1889 har jeg anslået det til 160,000. Dette tal er for højt. Dels har jeg gjort summen af tysktalende i Nordslesvig for lav, dels var dette regnestykke udført på grundlag af folketællingen 1885, mens jeg nu i det store kan bruge folketællingen

for 1890, *) og i dette femår er udvandringen fra Nordslesvig af dansktalende stadig fortsat, uden at dog heldigvis de skadelige følger heraf yderligere øges ved en lige så stor indvandring af tysktalende, undtagen ved stationerne ved den siden 1885 åbnede Vestbane, Hvidding, Bredebro, Skærbæk og Visby. Talforholdet for øjeblikket, der gør krav på ikke at afvige mere end højst et par tusind til en af siderne fra det absolut rigtige, er dette:

Nordslesvig	135,000
Mellemslesvig:	
a) i overvejende danske egne**) .	14,000
b) i overvejende tyske egne***). .	5000
	<u>154,000</u>

I Nordslesvig findes c. 8000 tysktalende, hvoraf flertallet i embedsstanden og højst 2000 indfødte, i de overvejende danske dele af Mellemslesvig noget over 3000. — Sønderjylland indtil Ejderen havde 1890 413,000 indbyggere, hvoraf altså 37 pct. er dansktalende. Men tager vi landet i hele dets gamle udstrækning indtil Kongeå og Koldingfjord, forøges det danske element med 19,000, som vi i 1864 reddede omkring Ribe og i de 8 sogne syd for Kolding. Af 432,000 mennesker mellem Kongeå og Ejder bliver der så 173,000 med dansk tunge eller 40 pct. Af udvandringen fra Sønderjylland er imidlertid den del, der er gået til Kongeriget, ikke kommen udenfor dansk kultur og har selv kun kunnet tjæne til at styrke denne, og i Kongeriget findes over 20,000, der er fødte i Sønderjylland.

*) Til alle beregninger i det små har jeg derimod måttet bruge tællingen fra 1885.

**) med Kobbermøllen, uden Haselund og Bondelum.

***) med Flensborg by.

Dette bør man tage i betragtning, når man vil vurdere det krafttab, vor nationalitet har lidt siden 1864. Og af de 259,000 tysktalende i landet boer de 110,000 over et område — syd for Danevirke-Eckernførde og i Frisland —, som aldrig i historisk tid har været dansk af sprog. De 150,000, der bliver til rest, repræsenterer vort tab i en kamp, der har varet i hundreder af år.

Underlig nok har Adler ikke forsøgt at udregne det ligefremme tal for dansk og tysk, men har ladet sig nøje med at sammenstille indbyggertallet i hvad han kalder det danske, det blandede og det tyske sprogs område. Til det blandede område regner han alle byer og flækker i Nordslesvig og de ikke få egne i Mellemslesvig, hvor en ren dansk befolkning har tysk i kirken. Det danske sprogområde får hos ham 117,000 indbyggere, det blandede 49,000, det tyske 234,000. Det er et gammelt tysk fif. For Tyskere længere borte, der står fjærnt fra forholdene heroppe, går nemlig det blandede bælte og det tyske i eet, og som dansk betragter de kun befolkningen i det område, der har udelukkende dansk kirkesprog. I det stort anlagte værk „Länderkunde von Europa“, der skrives af Tysklands første geografer, angiver således professor Penck i Wien 1887 de dansktalendes tal i Nordslesvig til 110,000 sjæle. Helt ærligt sætter teksten til Andréés atlas 1887 tallet til 150,000.

VIII.

Der skyldes hr. Adler megen tak for det materiale, han har bragt tilveje til en sprogstatistik særlig for Mellemslesvigs vedkommende, hvor den ikke kunde gøres fra dansk side. Også den ærlighed bør fremhæves, hvormed for-

fatteren har lagt kærtene på bordet ved at give dette materiale ubearbejdet med hjemmelsmændenes egne ord, hvorved det bliver os muligt at sigte stoffet og ved at påvise de uoverensstemmelser, hans meddelere har gjort sig skyldig i, at bidrage til fastsættelsen af det rigtige. Men ikke mindst kan vi Danske sige amtsdommer Adler tak for det resultat, han har gjort sit til at lægge for dagen og som han selv med blødende hjerte må slå fast. Jeg vil anføre hans egne ord: „Dieser krieg [des Deutschthums] kann freilich bei der ausserordentlichen langsamkeit, mit welcher erfahrungsgemäss eine jede veränderung der volkssprache in einem sprachlichen grenzlande sich vollzieht, der natur der sache nach nur in einer ganz allmählichen, still und fast unbemerkt sich vollziehenden verschiebung der grenze der deutschen sprache, in erster linie der plattdeutschen mundart, nach norden hin bestehen. Diesem erfahrungssatze gegenüber erscheint ein zeitraum von 25 jahren als eine so winzige spanne zeit, dass von derselben eine irgendwie erhebliche änderung zu gunsten der deutschen sprache und kultur nicht erwartet werden darf.“

Med erfaringen fra Angel for øje havde Tyskerne gjort sig forhåbning om en rask fremgang for det tyske sprog, men de er blevet skuffet. Heraf den elegiske tone, som præger visse partier af hr. Adlers bog. Også af indførelsen af tysk skolesprog i Nordslesvig venter han sig ikke noget. „Det vil være tvivlsomt, om denne forholdsregel er egnet til at hidføre en væsenlig fremgang for det tyske folkesprog og derigennem en inderligere forbindelse med Tyskland.“ Den tyske presses forhåbning herom „må dog for en uvildig værdsættelse af de nordslesvigske

forhold vise sig som højst optimistisk farvet.“ Tværtimod, det vil kun tjæne Danskerne til at bevise, „at Nordslesvig er et under fremmed tysk åg skændigt hensmægtende land, hvis befolkning nu ved en systematisk tilintetgørelse af dets modersmål med vold og magt skal fortyskes.“ „Det er eders ord, herre, ikke mine.“

Hvorfor fører hr. Adler ikke sin tanke helt ud? Når Nordslesvig ikke i overskuelige tider kan fortyskes, hvad vil så Tyskerne med dette land? Tyskerne holder meget af at regne deres fædreland for en af de første kulturstater. Men sømmer det sig lidet for en kulturstat at handle barbarisk og inhumant, så sømmer det sig lige så lidt at handle meningsløst eller ulogisk. Hvortil al det spild af kræfter på en fåfængt germanisering, når dog, for at anvende nogle af Adler citerede ord om de danske sprogreskripter i Mellemslesvig: „Sagerne står sådan, at den hele i de forløbne år så møjsommeligt og med opbydelse af så megen energi, arbejde og konsekvens opførte bygning højst sandsynlig sporløst vilde forsvinde i løbet af en uge, når tvangen ophørte.“

Hr. Adler har været fornuftig nok til ikke at regne Nordslesvig udenfor byerne og flækkerne for andet end rent dansk. Dette tilfredsstillende imidlertid ikke tyske chauvinister, hvis anskuelser kan erfares gennem en anmeldelse af Adlers bog af en hr. Paul Langhans i det ansete tyske geografiske tidsskrift: „Petermanns Mitteilungen“. Han anker over, at ikke enhver kommune, hvor der blot findes een tysktalende familie, af Adler er bleven betragtet som blandet. Som eksempler anfører han Sønderballe i Hoptrup sogn, hvor af 67 familier 2 skal være tysktalende og 3 tale begge sprog. Sønderballe er en af de få kommuner i Nordslesvig, hvor der findes et tysksindet flertal indenfor gårdmandsklassen (6 tyske mod 4 danske). Mens for os hr. Langhanses tal er et vidnesbyrd om det tyske

sprogs afmagt i Nordslesvig på et sted med mange tysksindede, er tallenes meddeler selv forarget over, at ikke denne kommune gøres til sprogblandet. Undladelsen heraf kaldes et svagt punkt i Adlers arbejde, og hr. Langhans mener det nødvendigt at gå nærmere ind herpå „um etwaigen präntensionen der protestler, welche sich auf die karte eines von deutscher seite ausgehenden rein wissenschaftlichen, durchaus unparteiischen werkes stützen könnten, die spitze zu bieten.“ Du gode gud, den tyske videnskab og den stakkels toldbetjent og Angelbogårdmand, som taler tysk i Sønderballe. Hvilken værdig opgave for den tyske videnskab at underkaste sprogforholdene i Lemvig eller Storehødinge en grundig undersøgelse for mulig at finde en indvandret barbeer eller bagersvend, som taler tysk, og hvilken glæde for alle gode tyske patrioter, når en sådan er funden og Storehødinge eller Lemvig er bleven mærket som sprogblandet på hr. Langhanses sprogekort!

Vort Folks Sydgrænse.

Af P. Lauridsen.

II. Den dansk-holtsatiske Grænsemærk i den tidlige Middelalder.

Ved vor Histories Begyndelse omkring Aar 800 fremtræder det danske Rige med en mærkelig Statsmodenhed. Medens vore Naboriger enten slet ikke vare til eller endnu befandt sig i trange Fødselsveer, springer det fuldbaarent ind i Historiens Daglys. Medens Svear og Gother endnu sledes om Magten i Sverige, medens Norge var udstykket i Bygderiger, medens Karolingerne forgæves søgte at sammensmedde Mellemeuropas forskellige Folkestammer til et stort Verdensrige, møde vi nord for Fjderen en tryk og sikker Statsorganisme, der allerede har overvundet Børnesygdommene. Paa dette tidlige Tidspunkt er det danske Folk — i et Valgrige og i et stærkt søndret og udstykket Landsomraade — ikke alene sammensmeltet til en bevidst national Enhed, men det har tillige formaaet at give sit Statsliv faste ydre Konturer i naturlige Grænser. Staten dækker Folket.

Denne tidlige Statsmodenhed vidner om en betydelig Kultur i det hedenske Danmark, og den forklarer mere end alt andet den Overlegenhed, hvormed Riget fremtræder i den tidligere Middelalder. Det er en organiseret og nøje

Begrænset Kraft, medens dets Naboer i Nord og Syd møj-sommeligt maa kæmpe sig frem imod Statsenhedens og sikre Grænsers Maal, og i disse statsdannende Bestræbelser tilsætte deres bedste Kræfter. Derfor kan Danmark som oftest have et Overskud til Rede for enhver Aktion og bære Sejren hjem, og saaledes bevare en Overlegenhed, der ikke stod i Forhold hverken til dets Areal eller dets Folketal. Nærmere udført vilde denne Tankegang ogsaa bidrage til at forklare dets tragiske Nedgang paa et senere Tidspunkt, men dette hører ikke ind under mit nærværende Emne.

Mindst fire Menneskealdere før „Rigssamlere“ Gorm den Gamle staa Danmark som et samlet Folkekongedømme med dets velkendte ældre Grænser. Hvor Havet ikke dannede disse Grænser, altsaa i Skaane og i Sønderjylland, skiltes Landet ved dybe og mørke Skove fra Naborigerne; disse uigennemtrængelige Skovøder skød sig som Stødpuder eller „Puffer“ ind imellem de stridbare Folk og afskar den umiddelbare Berøring og Friktion, der for vor Opfattelse er uadskillelig knyttet til Grænsebegrebet, og det er med en saadan Grænsemark ¹⁾, vi i det følgende skulle beskæftige os.

Hos Oldtidens Folk er Grænsen aldrig den nøje bestemte topografiske Luftlinje, vi kende. De havde ikke Dannelse nok til at grundlægge en saadan, og hvad mere var, hele deres Liv stred imod en saadan Grænse. De tilsigtede at leve deres eget Liv i et til alle Sider isoleret Landomraade, Landgrænsen legemliggjordes derfor i et Belte, i et Glacis, i en Mark, i Statsoverdrev eller „No-

¹⁾ Grundlaget for denne Afhandling er et Foredrag, holdt i det kgl. nord. Oldskriftselskab den 22. Febr. 1893.

mannsland“, der ikke tilhørte nogen, der ofte med Fliedholdtes ubeboet og udyrket og sædvanligvis kun var Tilflugtssted for Fredløse og Stimænd. Saaledes var det i Danmark, i Tyskland, hos Slaverne, og saaledes er det endnu den Dag i Dag hos talrige Folkeslag paa primitive Udviklingstrin. Indianerne i Nordamerika omgave sig med Grænseskove, der vare Overdrev og ikke tilhørte nogen, Staterne i Bagindien og China have indtil for nogle faa Aartier siden bevaret den samme Indretning, og v. Richt-hofen har givet os en højst interessant Skildring af Grænseskoven mellem det himmelske Rige og Korea og af de nøje Regler, der endnu 1859 fastholdtes for Samfærdselen ad den eneste Vej, der førte igennem dette vilde Grænselandskab. Endnu i vore Dage omgive Negerstammerne i Afrika deres hurtigt opblomstrende og lige saa hurtigt hændende Samfundsbygninger med en lignende Bræmme af Urskov, der kun er passabel ad en eneste befæstet Vej.

Ved ethvert nøjere Studium af ældre Grænser sluges derfor den traditionelle Skellinje, der kun er en Abstraktion og en Nemhed eller en langt yngre Tids Værk, af Grænselandskabet eller Grænsemarken. Men særlig i ethnografisk Henseende, og det er jo i den Retning vore Undersøgelser gaa, er denne Grænsemærk af overordentlig Betydning. Den udøvede ikke alene en mægtig Indflydelse paa de ældre Bebyggelsesforhold, fordi Befolkningen følte sig frastødt af Grænseskovens Uhygge og flyede den eller søgte at beskytte sig ved Virker imod dens Farer, hvorfor Egnene op imod den vare tyndt befolkede, — eller fordi dens Nærhed omdannede de nærmestliggende Købstæder baade til Fæstninger og Centrér for udenrigsk Samkvem og Omsætning ad den enkelte Vej, der holdtes aaben.

over Landgrænsen, men i den senere Udvikling blev den tillige et Stridsæble ikke alene for de tilgrænsende Staters Magtbegær og politiske Udvidelseslyster, men ogsaa for den mere stiltfærdige Kamp mellem de tilgrænsende Folks Nybygder. Den blev ikke alene en politisk, men ogsaa en agrarisk Kampplads fra forskellige Sider.

Det her i al Almindelighed udviklede passer ogsaa paa den dansk-holtsatiske Grænsemærk ved vor Histories Begyndelse. Jeg har sat mig som Opgave paa forskellige Tidspunkter at bestemme Grænsen mellem Daner og Saxere, og det vil være indlysende, at vi her ikke kunne lade os nøje med en enkelt Linje. Intet levende udvikler sig efter mathematisk-snorrette Linjer. Udenfor den samlede Masseoptræden fremvise Vegetations-, Skov- og Folkegrænser energiske Fremspring, forbavsende Tilbagevigninger eller modige Nydannelser, der nødvendigvis maa tages med i Betragtning, ja de ere ofte af den største Betydning, fordi de ere Vækstcentrer eller Spidser, der betegne Bevægelsesretningen. I den yderste Folkegrænse kan en hel Nations Energi pludselig samles til Forsvar eller Angreb. Det viser sig saaledes nødvendigt at arbejde med fire Linjer: Den dobbelte Grænse for de to Folks samlede Optræden og den dobbelte Grænse for deres mest fremskudte Forposter. Først naar de to Folk have arbejdet sig frem til umiddelbart Samliv, kan man nøjes med tre Linjer: Den absolute Grænse for begge og Ligevægtslinjen imellem dem.

Saaledes er den anthropogeografiske Opfattelse ¹⁾ af Begrebet Folkegrænse. Studiet af saadanne ældre Grænser

¹⁾ Berichte über die Verhandlungen d. k. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philol.-histor. Classe I. II. Leipzig 1892. S. 53 flg.

opløser sig i en Undersøgelse af Bebyggelsesforholdene omkring og i Grænsemarken og kræver tidt meget besværlige, for ikke at sige umulige Undersøgelser. En saadan Undersøgelse er aldrig bleven forsøgt med Ejdergrænsen, uagtet der er skrevet saa særdeles meget om den, men alt dette er skrevet ud fra en ældre Tids flade, historisk-politiske Synsmaade, der ikke har Øje for det ethnografiske Element, og derfor enten fortaber sig i uholdbare Gætterier eller ganske tendentiøst gaar ud fra langt yngre Tidens ethnografiske Forhold som det oprindelig tilgrundliggende, som Urtilstanden. Historikeren Waitz' Opfattelse, der er trængt igennem overalt i Tyskland, turde staa som et passende Exempel paa disse Følgreb.

At Ejderen har været vort Riges Urgrænse, kan ikke bevises og er i det hele lidet sandsynligt. Bortset fra de vestlige Sumpegne gør denne Flod ingen Figur i Landskabet, den har ringe strategisk Betydning, den har ingen sinde dannet et virkeligt Landemærke eller afgrænset store Interessesfærer, og lige saa lidt har den nogensinde dannet et virkeligt Skel mellem to Folk. I en Række Aarhundreder gjorde de sydligste danske Nybyggere Holdt omkring dens Bredder, men uden at mødes med deres saksiske Modstandere, og da disse endelig i Begyndelsen af det trettende Aarhundrede med beundringsværdig Kraft trængte frem igennem Isarnhos Skovtykninger, standsede de ikke ved Ejderen, men først ved Slien og Danevirke eller foran det kompakte danske Folkelegeme, som fra Arildstid havde boet her. Floden har derfor aldrig været

andet end en politisk, altsaa en kunstig og fremtvungen Grænselinje.

Dette fremgaar ogsaa aldeles tydeligt af Kongerne Gudfreds og Hemmings Politik i Tiaaret op til 811. Med sikker politisk Takt stræbte den første frem imod Elbgrænsen og søgte at sætte sig i Besiddelse af hele den cimbriske Halvø, et Maal, der altid har fristet dansk Statskløgt. Dette syntes ogsaa at skulle lykkes ham, thi i Nordalbingien vare saavel de ethnografiske som de politiske Forhold ganske ufærdige og ubefæstede, og Frankernes Erobringskrige imod Saxerne havde bragt alle Folk nord for Elben i vild Gæring og kuldkastet de ældre Tilstande. Paa Gudfreds Tid og endnu mange Aarhundreder senere kæmpede her tre Folk med afvekslende Lykke om Besiddelsen af Landet mellem Elben og Sli. Fra Nord trængte Danerne frem, fra Sydøst Slaverne og fra Sydvest Saxerne. Vi have sikre Vidnesbyrd om, at Danernes eller Nordmannerne Bygder allerede dengang naaede ned mod Ejderfloden, og vi skulle senere komme tilbage til denne Sag i dens Enkeltheder. Paa dette tidlige Tidspunkt er Byen Slesvig eller Sliesthorp allerede et Brændpunkt i Rigets Politik, en Vækstspids for den imod Syd rettede Kolonisation, et Knudepunkt for Handelen og Centrum i et stort Fæstningsanlæg til Rigets Beskyttelse.

I Østholsten mellem Kielerfjord og Elben, altsaa i Vagrien til Sventineaaen, vest om Ploener Sø og Segeberg samt omkring Traves og Billes øvre Løb sad Obotriterne og andre vendiske Folk, imod Vest ligeledes beskyttede af Virker og Grænsemarker, og kun i de sydvestlige Kystlande langs Nedre Elben og Vesterhavet fandtes nordalbingiske Saxere. Det er umuligt i det enkelte at angive deres

Grænser imod Nord. Meginhard og Adam af Brenien sige, at de boede forneden langs Elben, medens Venderne boede foroven. Stormarerne sad inde med Landet mellem Elben og Stør (Sturia), og i deres Land nævnes endnu ikke en eneste By, selv ikke Hamburg, der først anlagdes 804. Ditmarskernes Midtpunkt synes derimod allerede dengang at have været Meldorf i Nærheden af Havet, hvor deres Daabskirke byggedes, og deres østlige Grænse faldt henimod Holstenau og Gieselau. Holtsaterne (3: Skovboerne) nævnes endnu ikke.

Paa Karl den Stores Tid stod altsaa ingen af de tre Folk i umiddelbar Berøring med hinanden. De skiltes ved store Skovøder, der opfyldte hele Landet fra Nedre Stør til henimod Slien og fra Sventine til Holstenau. Denne Skov kaldte Danskerne Jærnved eller Mørkved, Tyskerne Isarnho og paa Adam af Bremens Tid tillige Hedningeskoven. I Kilderne findes ikke et Ord om, at denne Skov var udstykket ved Grænselinjer mellem de tre Folk. Danernes, Slavernes og Saksernes Magt naaede saa langt, som deres Bygder naaede, og dermed turde Grænsespørgsmaalet være afgjort. Men i det den frankiske Kulturmagt trængte frem til Elben og efter 804 endogsaa over denne Flod, bleve de gamle Tilstande uholdbare; Karl den Store, der var Bærer af den romerske Kejsertids Erobringstraditioner, respekterede ingen Folkegrænser. Opfattelsen af Folket (Gens) som det statsdannende Element maatte vige for en hensynsløs Arealpolitik, og Grænsemarken blev det første Stridsemne mellem ham og hans nordlige Nabo. 804 slæbtes „alle“ nordalbingiske Saxere med Hustruer og Børn bort fra deres Bygder, og deres Land overgaves til Obotriterne. Kong Gudfred fandt Forholdene saa

truende, at han lod hele sin Stridsmagt udfolde sig i Omegnen af Slesvig.

Fra dette Øjeblik bliver hans korte Regeringstid en Kamp om Holsten eller om en ny naturlig Sydgrænse for Riget. Først anfalder han Karls Vasal, Obotriterfyrsten Trasuk, fordriver ham fra hans Land, lader ham myrde og befæster Terrainafsnittet nord for Ejderen med en Vold, der i Følge Annalisternes overdrevne Forestillinger skal have spændt fra Hav til Hav, og derefter tvinger han selve Kejseren frem til Forsvar for dennes nordalbingiske Krav, der vel næppe endnu turde betragtes som Erobringer.

For den rette Forstaaelse af denne Kamp om Grænsen mellem Danmark og Frankerlandet have to Steder hos Annalisten Einhard særlig Betydning. Under Aar 804 siger han, at Gudfred kom med sin Hær og hele sit Rytteri til Sliesthorp „paa Grænsen af sit Rige og Saxland“ (ad locum qui dicitur Sliesthorp, in confinio regni sui et Saxoniae), og deraf have alle tyske og mange danske Forfattere villet bevise, at Sliesthorp allerede dengang var Danmarks Grænseby, og at Saxland strakte sig til Slien. Men denne Opfattelse er meget uhistorisk; thi hvis Einhard har tænkt, ikke paa den ethnografiske Grænse, hvad der med hin Tids Synsmaade turde være det naturligste, men paa en virkelig Statsgrænse, fremfører han kun den ene Parthavers Opfattelse i en uafgjort politisk Proces, og hans ovennævnte Ytring fra 804 finder da sit nødvendige Korrektiv i hans Beretning fra 809. Her kommer nemlig den danske Opfattelse til Orde, idet Kong Gudfred forlanger, at Kejseren skal sende Ombudsmænd til et Fredsmøde „hinsides Elben paa Grænsen af det danske Rige i Badenfliot (nu Beienfleth) ved Støis nedre Løb, kun en lille

Mil fra Elben. („Petebat etiam, ut conventus comitum imperatoris atque suorum iuxta terminos regni sui trans Albim fierit, in quo res invicim gestae proferri“ . . . etc. og „trans Albim . . . in . . . Badenflot“.) Her kommer Gudfreds Krav paa Grænsemarken tydelig til Orde, og saaledes opfattes Sammenhængen ogsaa af upartiske tyske Historie-skrivere ¹⁾).

Karl gik ind paa det danske Forslag, Mødet blev afholdt ved Beienfleth, og han viste saaledes Gudfred en formel Indrømmelse, eftersom den Slags Møder sædvanlig afholdtes paa Rigsgrænsen, men der kom forøvrigt intet ud af Forhandlingerne. Af Einhards Udtalelser se vi altsaa, at der paa Gudfreds Tid ikke var nogen gensidig anerkendt Rigsgrænse mellem Danmark og Frankerriget (eller Saxland). Danmark krævede Elbgrænsen, Frankerne stræbte frem imod Slien og Østersøen, og Kilderne tillade ikke nogen som helst Slutning om ældre Grænseskel. Paa begge Sider grebes til Vaaben for at afgøre Striden. Endnu samme Aar som Mødet holdtes i Beienfleth, lod Kejseren Grev Egbert og de saksiske Grever anlægge en Borg imod de danske ved Stør: Esesfeld, Itzehoe, og besætte med frankiske Soldater, efter at de, som det betegnende nok hedder i Annalerne, „havde taget Egnen i Besiddelse.“

Gudfreds Svar herpaa var et voldsomt og blodigt Indfald i Frisland, og Einhard fortæller i Karls Levned,

¹⁾ Dr. D. Detlefsen: Geschichte der holsteinischen Elbmarschen. I. S. 44. Ved Omtaalen af Itzehoe's Anlæggelse af Karl den St., siger han: „Also grade dort, wo der Dänenkönig die Grenze seines Landes ansetzen wollte, errichtete der thatkräftige Kaiser das erste Bollwerk gegen die Dänen.“

at han nu endog krævede hele Saxland og Frisland som sine Provinser og truede Karl med et Besøg i selve Aachen. Som bekendt endte en brat Død hans krigerske Planer, og en fredelig Stemning gjorde sig gældende paa begge Sider. Kejseren var gammel og ønskede Fred med sin urolige Nabo imod Nord, og Kong Hemming, Gudfreds Brodersøn, var sandsynligvis optaget af indre Vanskeligheder. 810 sluttedes Vaabenstilstand, og 811 besvores Freden ved Ejderen af 12 danske og 12 frankiske Herrer. Vi kende ikke Fredsbetingelserne, og vi kunne derfor ikke med Sikkerhed sige, at Ejderen dengang blev fastsat som Grænseskel inellem Rigerne, men alt taler derfor. Nogle faa Aar efter nævnes den i Annalerne som dansk-frankisk Grænseflod, ¹⁾ og trods senere Kongers Fornyelse af Gudfreds Krav, trods Grænsekampe og Hærgningstog dukker den stadig frem som Grænseflod.

Fra dansk Side betegner Freden 811 altsaa et Tilbage-tog, ja N. M. Petersen kalder den endogsaa en haaniig Fred, og det fortjener vel ogsaa at bemærkes, at den samme Tanke øjensynlig kommer frem hos Adam af Bremen, idet han siger, at Hemming accepterede eller lod sig nøje med Ejdergrænsen. ²⁾ („Hemming mox pacem cum imperatore faciens, Egdoram fluvium accepit regni termi-

¹⁾ Ann. Eihard. 815. I dette Aar drage de saksiske Grever „trans Aegidorum fluvium in terram Nordmanorum.“ Ann. Fuld. 873: „Ad fluvium nomine Egidoram, qui illos (sc. Danos) et Saxones dirimit.“ Ligeledes Widukind I. 28: „Adoram quoque fluvium et terminos Danorum.“ Se forøvrigt: E. Dümmel: Geschichte des Ostfr. Reiches. I. 206, 356, 372, II. 364, III. 137, 334, 337. B. Simpson: Ludwig der Fromme. I. S. 52—53 o. fl. St. S. Abel: Das Fränk. Reich unter Karl d. Gr. II.

²⁾ Adam. Brem. hist. eccl. Pertzii script. Germ. VII. p. 291.

num“). — Frankerne sønderdelte og udstykkede den gamle Grænsemark, Saxlands Grænser skødes frem til Ejderen, og af det omtvistede „Borderland“ skabtes sandsynligvis et Markgrevskab med Esesfeldborg (Itzehoe) som Vaabenplads. Af Kilderne kan dette ganske vist ikke bevises, den „danske Mark“ omtales ligesaa lidt som de øvrige Markgrevs kabter, Karl grundlagde i Periferien af sit vidtstrakte Rige, men de Foranstaltninger, han tog for at sikre Rigets Nordgrænse, stemme ganske med hans Optræden i Vendermarken, Ostmarken o. a. St., og det er jo ikke Umagen værd at strides om Ord. Felix Dahn siger, at den frankiske Mark imod Danmark strakte sig fra Elben til Ejder, og jeg kan ganske slutte mig til hans Opfattelse. I Esesfeldborg laa en frankisk Besætning, fra Itzehoe beherskedes den største Del af den gamle holsatisk-danske Grænsemark, 852 omtales en „Vogter af den danske Grænse“ (custodes limitis Danici), og i den største Del af Frankertiden fastholdes denne nordalbingiske Erobring, indtil det store Normannerslag ved Hamborg 880. ¹⁾

Igennem den største Del af Frankertiden er Stillingen

¹⁾ F. Dahn: Deutsche Geschichte. I. 2. S. 379. „Im Norden die dänische Mark von der Elbe bis zur Eider.“ — Sammenlign hermed hans Bemærkning sammesteds: Man kann daher zugleich sagen: Z. B. die Wendenmark ist eine [fränkische] Mark wider die Wenden und ist eine Mark in wendischen Land. Sammenholdt med den foraustraaende Udvikling om den dansk-holsatiske Grænsemark før Frankerne, har denne Bemærkning en vis Betydning. — Saml. E. Dümmelr auf. St. II. S. 137: „Seit diesem Tage des Verderbens (1/2 880) hören wir nichts mehr von einer dänischen Mark; alle ihre Kräfte mussten die Sachsen aufbieten, um ihr Gebiet dieserseits der Elbe gegen fernere Einfälle der Nachbarn sicherzustellen.“ Om Itzehoes Betydning som Vaabenplads se: Detlefsen auf. St. S. 45.

ved vor Sydgrænse altsaa følgende. Det danske Folkelegeme strakte sig ned til Virkerne ved Slien, syd om denne Fjords Bredder og over Svansø til Egernfjord, sandsynligvis med enkelte Udløbere ned imod Ejderen; men ellers var dette Afsnit ubefolket og opfyldt af Skove og Sumpe. Rigsgrænsen var Ejderfloden ¹⁾, i Slesvig sad en Grænsejarl, der skulde væрге Landet imod Overfald af Vender og Saxere, og af saadanne Grænsejarler nævnes (Gluomi, der 814 kaldes „Custos Nordmannici limites“, Hove, Slesvigs Jarl („comes Sliaswich“) og Kong Haariks Frænde Borkar. ²⁾

Paa den saksiske Side var Stillingen omtrent til-

¹⁾ Jeg anser det ikke for Umagen værd at indlade mig paa G. Waitz' Paastand om, at Annalernes Ejder ikke er den nuværende Ejder, men „Treen eller en anden nordlig Strøm“. Det er næppe sandsynligt, at moderne tyske Historikere ville finde Behag i dette slesvigholstenske Legetøj. Den eneste Støtte, Waitz har kunnet finde for sin Theori, er gamle Pastor J. A. Bolten, der skrev 1777 og ikke havde frigjort sig fra Danckwerths og Joh. Mejers Kartografi, og saa en moderne Geolog-Fantast ved Navn v. Maack, der ligesom Jehovah lod Vandene flyde, hvor det behagede ham. (Bolten: Beschreibung v. der Landschaft Stapelholm. 1777. v. Maack: Das urgeschichtliche schleswig-holst. Land. Kiel 1860.) Allerede Chr. Kusz har i N. Staatsb. Magaz. III. S. 685 tilbagevist disse Paastande saa grundigt, at det umulig kan gøres bedre. Se ogsaa A. D. Jørgensen: Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen. Det hele Spørgsmaal om den „danske Mark“ i Karolingertiden har fundet en skarpsindig og upartisk Drøftelse af Dr. K. Koppmann i Jahrbücher für die Landeskunde. X. B. S. 1 ff. I Dr. Koppmanns Afhandling savner jeg kun en skarpere Fremdragning af det ethnografiske Element, der er aldeles nødvendig for en stringent Opfattelse. G. Waitz yngste Fremstilling findes i hans Heinrich I. 3. Aufl.

²⁾ Vita Anskarii c. 31, 32.

svarende. Frankerriget havde vundet et ubeboet, tidligere neutralt „Forland“ fra Stør op til Ejderfloden, men denne Landvinding ledsagedes ikke af en tilsvarende ethnografisk Udvikling, og kun politisk, ikke ethnografisk set dannede Ejderen Skel inellem de to Folk. Ved Frankerkrigene og den tvungne Masseudvandring vare de nordalbingiske Saxere i Syd- og Vestholsten blevne i høj Grad svækkede, kun de frankiske Besætninger i Hamborg (Hochbuki) og Itzehoe opretholdt Erobringen, mod Slutningen af Aarhundredet for rasende Hærgningstog af Vender og Normanner hen over det ulykkelige Land, Hamborg lagdes i Aske, de frankiske Garnisoner forsvandt, og det nordalbingiske Folkeelement var saa lamslaaet og medtaget, at det først efter Aarhundreders Forløb kunde rykke sejrrigt frem imod Nord og Øst og bebygge den holtsatiske Del af Grænsemarken.¹⁾ Men disse Normanner- eller Vikingetog bidrog — om end paa en anden Maade — ligeledes i høj Grad til at svække Danskerne Ikke alene Landets Overskudsbefolkning, men dets kraftigste og bedste Sønner optoges af at grundlægge Eventyrriger i fremmede Lande, Hjemmets Tarv ofredes for fjærn Vinding, den hjemlige Kolonisation forsømtes, og store Strækninger af Rigets Syd- og Sydvestgrænser henlaa i Aarhundreder udyrkede og ubeboede, indtil endelig fremmede Folkstammer satte sig i Besiddelse af dem.

I det niende Aarhundrede synes Kamptummelen særlig at have raset syd for Ejderen, men i det tiende fik Sønderjylland sin rigelige Part af den. Menneskealdrene omkring

¹⁾ G. Debio: Geschichte des Erzbisthums Hamburg-Bremen. I. S. 92—96.

Aar 900 ere de mindst kendte i vor som i Holstens Historie. De udenlandske Kilder beskæftige sig nok med Normannerne, men ikke med Danskerne i Hjemmet, vore egne Kilder give kun upaalidelige og magre Minder, og Adam af Bremen er noget nær den eneste, der har bevaret nogle Kongenavne i Forbindelse med et Par forvirrede Meddelelser, som ingen hidtil havde formaaet at hitte Rede i. Men i de allersidste Aar er Runologien paa en overraskende Maade kommen Historien til Hjælp; hvor denne tier, begynde Stenene at tale, og fra de gamle Kongegrave syd for Dannevirke kastes nu et skarpt Daglys ind i et af de mest omstridte Punkter i vor Historie. Ogsaa for vort Emne har dette Lys Betydning, og vi nødes derfor til at dvæle lidt ved det.

I Aaret 1887 fandtes en ny Runesten ved Slesvig, den saakaldte Gottorpsten eller Vedelspangstenen II, der nu er opstillet i Musæet i Kiel. Den beskrevs Aaret efter af Klosterprovst, Baron R. v. Liliencron og afdøde Professor Handelsmann,¹⁾ og allerede ved denne første Tolkning henleddes Opmærksomheden paa, at Vedelspangstenene indeholde Kongenavne, som genfindes baade i tyske og danske Kildeskrifter, og paa den mærkelige historiske Baggrund, som derved skabtes for de to Runeindskrifter. Derefter har Professor Wimmer underkastet Sagen en fornyet Prøvelse, og i Festskriftet²⁾ ved Majestæternes Guldbryllup 1892 er det lykkedes ham dels ad runologisk-

¹⁾ R. v. Liliencron: Der Runestein von Gottorp. König Sigtrygg's Stein im Schlesw.-Holst. Museum vaterl. Altertümer zu Kiel. Mit einem Anhang von H. Handelsmann. Kiel. 1888.

²⁾ Dr. Ludv. F. A. Wimmer: Sønderjyllands Historiske Runemindesmærker. Kbhvn. 1892.

sproglige, dels ad rent historiske Veje at give et Billede af Forholdene ved vor Sydgrænse omkring Aar 934—36, der i sine Hovedtræk sikkert vil blive staaende i vor Historie. Fra dansk som fra tysk Side ere de indvundne Resultater blevne hilsede med Bifald, og særlig har Baron R. v. Liliencron for nylig paa den mest smigrende Maade udtalt sin Tilslutning til dem. ¹⁾

Historisk sete ere disse i al Korthed følgende. Omkring Aar 900 herskede den folkekære Kong Helge i Danmark; men han blev overvunden af den svenske Vikingfyrste Olaf, som derefter grundlagde et Rige og et Dynasti i Sønderjylland med Hedeby eller Slesvig som Kongesæde. Dette Dynasti bestod til det tredje Slægtled. Olaf efterlod Riget til sin Søn Gnupa, der grundfæstede sin Stilling ved at gifte sig med den jydsk Jarledatter Asfrid Odinkarsdatter, i hvis Aarer ligeledes flød Kongeblood, samt ved heldige Krigsforetagender nord- og sydpaa. Tilsidst følte han sig stærk nok til at deltage i de store Vikingetogter mod Frisland og andre Dele af det tyske Kejserrige; men efter at den kraftige Kong Henrik den Første havde overvundet sine øvrige Fjender, vendte han sig tilsidst mod det svensk-danske Dynasti i Hedeby, han slog Gnupa, gjorde ham skatskyldig og tvang ham til at lade sig døbe. ²⁾ Dette maa være sket i Aaret 934, men Gnupa og Asfrid

¹⁾ R. von Liliencron: Die vier Schleswiger Runensteine. — Deutsche Rundschau. Aprilheftet 1893. S. 48 flg.

²⁾ Widukind: Res gestæ Saxonice I. 40. (Mon. Germ. hist. Script. III. S. 435). Han fortæller om Kong Henrik I. under Aar 934: Cum autem omnes in circuitu nationes subiecisset, Danos, qui navali latrocinio Fresones incursabant, cum exercitu adiit vicique, et tributarios faciens, regem eorum nomine Chnubam baptismum percipere fecit.

havde endnu større Prøvelser i Vente. Neppe var Kejsershæren rykket ud af Landet, før den danske Rigs-konge Gorm den Gamle, muligvis opskrænmet af Tyskernes Indfald, rykkede frem imod Hedeby for at sikre sig den yderste danske Folkegrænse, og endnu i Aaret 935 (thi 936 menes han død) overfaldt og fældede Kong Gnupa. Det synes dog, at Gnupas Søn Sigtrygg endnu en stakket Stund har formaaet at hævde sig imod Gorms Efterfølger, men snart bukkede ogsaa han under, og det er over ham, at Dronningemoderen Asfrid har rejst Vedelspangstenene paa en stortilet Gravhøj eller „Kumbl“ syd for Danevirke. Paa Nutids-Dansk lyde de to Indskrifter saaledes:

- I. Asfrid gjorde dette Mindesmærke efter Sigtryg, sin Søn, paa Gnupas Vi (∩: viede Gravplads).
- II. Vi-Asfrid gjorde dette Mindesmærke, Odinkars Datter, efter Sigtrygg Konge, sin og Gnupas Søn.

Saaledes staa da de gamle Runestene som usvigelige Vidnesbyrd om nordiske Kongeætters Liv, Kamp og Død i den yderste Rand af vor gamle Folkegrænse, paa den store og tragiske Valplads syd for Bustrup og Danevirke, kun et Par Mile nord for den politiske Rigsgrænse. De to Indskrifter fortælle os, at Asfrid efter sin Mand Gnupas Død lod ham højtidelig jorde paa hedensk Vis i den til Guderne viede Plads, som en Protest imod den ham paa-tvungne Daab; stolt og energisk greb hun derefter Tøjlerne sammen med Sønnen Sigtrygg, og maaske støttet af sine mægtige sønderjydske Frænder søgte hun endnu en Gang at friste Krigslykken mod Harald Blaatand. Da bukker ogsaa Sønnen under, af Riget har Asfrid kun „Viet“. Gravpladsen, tilbage, medens Danevirke rejser sig som et højtalende

Vidnesbyrd om Gormsættens Magt og Overlegenhed og om Rigets fornyede Samling.

Men hvis nu dette er god Historie, og derom ere foreløbig baade danske og tyske Forfattere enige, saa følger deraf med Nødvendighed to Ting.

I. Kong Henrik den Første (Fuglefænger) har udført et Hærtog imod Danmark, overvundet en jydsk Konge og gjort ham skatskyldig. Den næsten samtidige Widukind siger dette, men hans Udtryk ere noget ubestemte, og de fleste danske Forfattere have derfor ment at burde opfatte Ordene: Danerne, der hjemsøgte Friserne med Sørøveri („Danos, qui navali latrocinio Fresones incurabant) som en Antydning af, at Slaget førtes ikke imod en dansk Landsdel, men imod danske Normanner i Frisland. Efter Fremkomsten af Professor Wimmers Bog er denne Tolkning umulig, vi véd nu, hvor Kong Gnupa havde hjemme, og vi maa fuldtud indrømme Rigtigheden af G. Waitz' og andre tyske Historikeres Opfattelse.¹⁾

II. Adam af Bremens Meddelelse om, at Kong Henrik I. oprettede et slesvigsk Markgrevskab af Landet mellem Ejder og Sli kan unulig forholde sig rigtigt. „Henrik I. — siger han — rykkede nu med en Hær ind i Danmark og straks i den første Træfning indjog han Kong Orm (o: Gorm) en saadan Skræk, at denne lovede Lydighed og bad ydmygt om Fred. Ifølge denne Sejr bestemte Henrik, at Slesvig, som nu kaldes Hedeby, skulde være Rigsgrænse. Sammesteds indsatte han ogsaa en Markgreve og befalede,

¹⁾ De ældre danske Forfattere findes opførte hos Waitz anf. St. Af yngre se navnlig A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse II. Tillæg 3. S. 28. H. Olrik: Konge og Præstestand i Danmark. S. 68 flg.

at en Saxerkoloni skulde bosætte sig der. Alt dette har en dansk Biskop, en indsigtfuld Mand, fortalt os, og som vi i Overensstemmelse med Sandheden have hørt det, saaledes meddele vi vor Menighed det med al Troskab.* ¹⁾

Der er ingensomhelst Grund til at drage Adams Sandhedskærlighed i Tvivl, men det maa vistnok være tilladt at mene, at hans Hjemmelsmand, den indsigtfulde danske Biskop, kun har vidst tarvelig Besked om saa gamle Begivenheder. Han var mere end fire Menneskealdre fjernet fra dem, og efter et saadant Tidsforløb forplumres eller udviskes enhver Overlevering. Kong Henrik har kun gjort eet Danmarks-Togt, ²⁾ i dette kæmpede han med Kong Gnupa, ikke med Kong Gorm, den egentlige Rigskonge. Her staa vi altsaa foran den første Forveksling. — I de samtidige Kilder findes ikke et Ord om, at Henrik benyttede sin Sejr til at oprette et Markgrevskab i de ubeboede Egne nord for Ejderen, han kan lige saa lidt have indlemmet Hedeby i det tyske Rige eller gjort Staden til Sæde for en Markgreve, thi Gnupa og Sigtrygg bleve jo ved at herske der ogsaa efter hans Bortgang. Henrik I. plejede ikke at indsætte Markgrever. ³⁾ Han

¹⁾ Adam I. c. 59. Deinde cum exercitu ingressus Daniam, Wrm regem primo impetu adeo perterruit, ut imperata se facere mandaret et pacem supplex deposceret. Sic Heinricus victor apud Sliaswich, quae nunc Heidiba dicitur, regni terminos ponens, ibi et marchionem statuit et Saxonum coloniam habitare praecepit. Haec omnia referente quodam episcopo Danorum, prudenti viro, nos veraciter, ut accepimus, sic fideliter ecclesiae nostrae tradimus.

²⁾ Waitz anf. St. s. 264. Alle Quellen wissen nur von Einem Zuge, und es ist sicher die schlechteste Art der Kritik, aus nicht ganz übereinstimmenden Nachrichten verschiedene Begebenheiten zu machen.

³⁾ Waitz anf. St. S. 165.

har sikkert ment bedst at naa sit Maal ved at forvandle den jydsk Konge til en skatskyldig Vasal, og da vi ikke kende Grænserne for Gnupas Magtomraade, kan dette godt have været et meget betydeligt Resultat, i hvert Fald anderledes betydningsfuldt end Oprettelsen af et Markgrevskab over en mennesketom og øde Egn, hvor den med Vaabenmagt indførte saksiske Koloni maatte svæve i Luften, uden Rygstød, skilte ved dybe og mørke Skove fra den nærmeste Hjælp, flere Dagmarcher fjærnede fra Stammebrødrene ved Stør, lige i Tænderne paa de danske Virker og opad det krigerske og fjendtlige danske Folk. Den Art Handlinger begaa praktiske og statskloge Fyrster ikke, de udklækkes kun i Studerekamrene for at pynte op paa Papiret. Den danske Biskop har kendt en Tradition om et Markgrevskab nord for Ejderen og har fejlagtig henført til Henrik, til 934, hvad der bevislig hører Otto II. og 974 til.

Men selv om tyske Forfattere ikke ville lade sig overbevise af denne Betragtning, er det jo aldeles klart, at Markgrevskaftet maa staa og falde med Gnupa og Sigtrygg. Gorm og Harald knuste det jydsk Dynasti, alle dets Traktater gik i Graven med det, og kort efter rejste Thyra Rigets Værn imod fremtidige Indfald sydfra. Den saksiske Koloni i eller ved Hedeby kunde altsaa end ikke være bleven aargammel, og det synes en dristig Tanke at ville udlede Sydslesvigs saksiske Befolkning fra dette Markgrevskab og denne Koloni. Men det er netop det, G. Waitz gør. ¹⁾

¹⁾ Waitz anf. St. S. 166. Derimod er Dr. K. Koppmanns Opfattelse ganske anderledes ædruelig. Han siger anf. St.: Dass dagegen das nordelbische Land bis an Treene und

„Alle Forhold bevise — siger han videre ¹⁾ — at Landet [mellem Ejder og Sli] i lange Tider havde hørt til Tyskland og først senere knyttedes til det mere danske Sønderjylland. Indtil Sli hersker fra de ældste Tider det tyske Sprog . . . og foruden Sproget vise Forskellighederne i Sæd og Skik, i Bygningsstil, i Arealmaal, kort sagt næsten alle Livsforholdene . . . at Slien dannede et gammelt og vigtigt Grænseskel: derfor lader ogsaa Adam Jyderne strække sig kun hertil. I de Egne der hørte til den gamle Mark, havde de danske Konger senere betydelige Domæner (Kongslef), der sandsynligvis hidrøre fra Landets første Overdragelse til dem, og i yngre slesvigske Dokumenter udsondres stadig denne Egn fra det øvrige Hertugdømme som en særegen Landsdel.“

Jeg tror, man skal lede længe, før man finder en saadan Bouket af flad og tendentiøs Historieskrivning som denne. Hvilke Forhold bevise, at Sli-Ejderegnen fra de ældste Tider have hørt til Tyskland? Jeg maa tilstaa min Uvidenhed; ud over Pastor Boltens og von Maacks helt moderne og ganske umulige Hjærnespind om en Nordejder, der skulde løbe imod Nord ind i Trenen, hvor Vandløbene i hele den historiske Tid have løbet den modsatte Vej, imod Syd, kender jeg intet, der kan støtte den ansete Historikers Paastand. Hvorfra véd Waitz, at det tyske Sprog fra de ældste Tider har hersket nordpaa lige til Slien? Ikke fra Sigtryggstenen paa Kongshøj ved Vedelsspang; thi den taler Dansk, og ikke fra nogetsonhelst

Schlei hin von Sachsen bewohnt gewesen sei, will ich nicht behaupten, sondern die Annahme geringer Bebauung und dichter Bewaldung behält ihre Geltung.

¹⁾ Waitz anf. St. S. 266.

andet Vidnesbyrd, end ikke fra Adam, thi han siger vel, at Danerne, der kaldes Jyder, bo lige til Slien, men han siger ikke, at Saxerne, der kaldes Holtsater, ogsaa bo op til denne Fjord, deres Bygder henlægger han tvertimod til Størfloden, og hvad Bevis kan der saa hentes fra ham? I det hele taget vil det være umuligt at fremdrage en eneste Kendsgerning, der godtgør tysk Bebyggelse i Afsnittet mellem Ejder og Sli før i de sidste Aartier af det tolvte Aarhundrede. — Med hans øvrige Bevissteder forholder det sig paa samme Maade. Han drister sig til at benytte Udtrykket „hovæ“ i Kong Valdemars Jordebog, der er skrevet højt oppe i det trettende Aarhundrede, som et Bevis paa, at der fandtes tyske Gaarde eller „Hufen“ i denne Egn under Harald Blaatand; med fuldstændigt Ukendskab til gammel dansk Statsret, der hjemlede Kongen de ubeboede Egne, Almindingerne, som Konunglev eller Krongods, tror han at kunne forklare Domænegodsernes Oprindelse i disse Strøg fra en diplomatisk Overdragelsesakt. Som ubeboet Land faldt Egnen mellem Ejder og Sli udenfor den ældgamle Syssel- og Herredsinddeling, men dermed faldt den dog vel ikke udenfor Staten? Da Hertugdømmet Jylland oprettedes i Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede, forbeholdt Kongen sig alt Krongodset; disse Egne saavel som de frisiske Utlænde forbleve derfor som Krongods under Kronen og udsondres af samme Grund stadig i senere Dokumenter fra det egentlige Hertugdømme, ja endnu 1424 ¹⁾ inddeles det senere Hertugdømme Slesvig i fire bestemt adskilte Dele: Sønderjylland, Als,

¹⁾ Script. rer. Dan. VII. Erik af Pommerns Proces. — Ligeledes min Afhandling om „Nordfrisernes Indvandring i Sønderjylland“ i „Historisk Tidsskrift“. 1893. S. 331.

Frisland og „silva Danica“; men denne Adskillelse hidrører udelukkende fra en indre Udvikling, og har ikke det mindste med tyske Erobringstog eller Overdragelsesakter at gøre.

Vi se heraf, at den store Historikers Fremstilling ikke indeholder andet end anachronistiske Tillempninger uden Værd, snarere en von Maack end en Waitz værdige.

Aaret 936 betegner et vanskeligt Vendepunkt i vor Historie. Under Kongerne af det saksiske Hus havde Tyskland naaet en Storhed og Magtfylde, der var truende for alle dets Naboer; Henrik I. havde gjort i det mindste en Del af Jylland til et tysk Lydland, det svensk-jydske Vasaldynasti, der havde paaført Folket denne Ydmygelse, blev ganske vist kort efter slaaget til Jorden, Henrik selv døde paa samme Tidspunkt (936); men Sønnen Otto den Store var ikke til Sinds at opgive nogen af Faderens Erobring¹⁾, og lige over for Gormsætten i Danmark har han sikkert krævet den tyske Overhøjhed opretholdt. I denne Situation have vi Nøglen til Danevirkestillingens fornyede Befæstelse, og til Thyras og Haralds storstilede Virksomhed for Rigets Værn og Frihed. Den danske Overlevering, saaledes som vi kende den fra Sven Aagesens Krønike, er vel eventyrlig udsmykket og upaalidelig; men den fejler neppe i Hovedsagen: at Dronning Thyra ved snarraadig List og hurtig Daadskraft fremtryllede et Værn paa vor Sydgrænse, der i Otto's første vanskelige Regeeringsaar afholdt ham fra med Vaabenmagt at gøre sine Fordringer gældende mod det nye Dynasti, og forskaffede Thyra Tilnavnet „Danmarksbod“ eller Danebod. Senere

¹⁾ O. Grund: Kayser Otto d. Gr. angeblicher Zug gegen Dänemark. — Forschung zur deutsche Geschichte. XI. S. 567.

synes der en Tid lang at have hersket et nogenlunde naboventligt Forhold imellem de to Stater, og i hvert Fald har Otto den Store aldrig, saaledes som Adam af Bremen fortæller, ført Krig med Danmark eller fornyet et slesvigsk Markgrevskab, som aldrig havde været til. ¹⁾

I de tarvelige Kilder, vi have til Harald Blaatands Historie, findes ikke et eneste paalideligt Vidnesbyrd om, at han stod i Vasalforhold til Tyskland, „han var den Konge, der vandt sig al Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne“, saaledes lyder hans eget af ham selv forfattede Eftermæle paa Runestenen; ogsaa lige overfor Tyskland optraadte han som en selvstændig Fyrste og førte Krig imod Saxland ²⁾; men paa den anden Side maa det ikke glemmes, at Otto d. Store haardnakket fastholdt sin Fordring om Højhedsret over Jylland. Dette har fundet et sikkert Udtryk i hans Frihedsbrev for de tre ældste Bispedømmer i Slesvig, Ribe og Aarhus. Han tilsiger Bispedømmerne Frihed for al Tynge og Ydelse af de Ejendomme, som de eje eller erhverve i Danmark, og for ethvert Forhold til hans Grever eller Fogeder, deres Trælle og Bønder skulle være fri for al Tjeneste til Kejseren og kun staa under de tre Kirkers egne Ombudsmænd. ³⁾ Trods alle de Fortolkninger, der ere ødslede paa dette Sted, er det umuligt

¹⁾ O. Grund: anf. St. S. 592. Reibungen müssen zu Otto des Grossen Zeit mit den Dänen stattgefunden haben, die selbst zu grösserer Besorgniss Veranlassung gaben, doch kein gleichzeitiger oder überhaupt glaubwürdiger Bericht sagt, dass Otto der Grosse selbst mit Heeresmacht in Dänemark einfiel.

²⁾ O. Grund: anf. St. S. 564. Pertz III. S. 444.

³⁾ H. Olrik: Konge og Præstestand. S. 95. Lappenberg: Hamb. Urk. Nr. 44.

at bortforklare Kejserens Fordring paa Overhøjhedsretten over Jylland, der i hans Øjne formodentlig var erhvervet ved Kong Henriks Sejrstog imod Gnupa, og det er derfor vistnok rigtigt, naar en tysk Forfatter har karakteriseret Forholdet mellem Danmark og Tyskland under Otto I. som „usikkert, ingen afgørende Kamp blev ført og ingen varig Fred sluttet“. ¹⁾ Den afgørende Kamp førtes under hans Søn Otto II., og den gik Danmark imod.

I Foraaret 973 døde Kejser Otto den Store; den unge, ilsindede Kejser Otto II. eller den Røde indvikledes øjeblikkelig i Kampe med Bajern og Bøhmen og samtidig brød ogsaa Danmark Freden. Sent paa Sommeren 974 førte Otto derfor en velrustet Hær imod Danevirkestillingen for at tugte de „oprørske“ Daner; de ledende Mænd paa tysk Side vare Hertug Bernhard af Saksen og Grev Henrik af Stade og efter et blodigt Angreb tiltvang den tyske Hær sig Adgang til Jylland, uden at vi forøvrigt kende noget til Kampens Gang. Grev Henriks Sønnesøn, Thietmar af Merseburg er vor eneste paalidelige Kilde, og han fortæller: „Ved Slesvig saa Otto sine Fjender besætte den Grav ²⁾, der er bestemt til Landets Forsvar, og den Port, der kaldes Wieglesdor (ϝ: Vigledsør), og han overvandt alle disse Forsvarsværker mandeligt efter Hertug Bernhards og min Bedstefader Grev Henriks Raad. Paa denne Grænse

¹⁾ Jahrbücher d. deutschen Reichs unter Otto I. von 951—973. S. 157. Se endvidere A. D. Jørgensen: Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen. S. 15 flg. A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse. I. S. 284 flg. N. M. Petersen: Danmarks Historie i Hedenold. II. S. 76 flg. H. Olrik anf. St. S. 94 flg. Köpke und Dümmler. Kaiser Otto der Grosse. Leipzig 1876.

²⁾ Saaledes betegnes Danevirke hos flere gamle Forfattere.

lod Kejseren derpaa bygge en Borg, som han forsynede med en Besætning.“¹⁾

I disse faa Sætninger er indeholdt alt, hvad vi med historisk Vished véd om et slesvigsk Markgrevskab. Alt hvad Adam fortæller om et saadant, maa henføres til denne Begivenhed, som han, mærkværdig nok, slet ikke kender. Vi have set, at Kong Henrik I.'s „Markgrafenburg“ ved Slesvig er en historisk Umulighed, Oskar Grund har forlængst henvist Adams Beretning om Otto d. Stores Krigstog mod Danmark til Historiens Pulterkammer, og kun her finde vi en historisk Kærne, hvorom Bremerklerkens konfuse Efterretninger kunne samles.

Det danske Nederlag har sikkert været meget betydeligt, og naar Sagaerne og Traditionen lader Otto gøre et Sejrstog helt op igennem Jylland, er der neppe Grund til at drage dem i Tvivl, men hvilke Følger for Harald og Danmark, Toget ellers drog efter sig, siges ikke i de samtidige Beretninger. Thietmar indskrænker sig til at omtale den ovennævnte Borg. Hvor denne har ligget er ukendt. Men da den maa have været en Tvingborg imod de Danske, da det maatte være af Betydning for Otto at hindre Danevirkes Genopførelse, og da Adams Beretning efter den indsigtfulde danske Biskop dog formodentlig maa indeholde en dansk Tradition, synes det rigtigst med Adam at søge den paa et Sted, hvorfra Dannevirkestillingen og Adgangen til Riget kunde beherskes. Ottos Borg har

¹⁾ Pertz: Mon. Germ. hist. III. 760. „Ibi etiam hostes suos foveam quæ ad defensionem patriæ parata est, et portam quæ Wieglesdor vocatur armis preoccupare videns, consilio Bernhardi ducis et avi meimet Heinrico comites omnes has munitiones viriliter exuperat. — Urbem unam in hiis finibus cesar edificans presidio firmat.

derfor sandsynligvis ligget i eller ved Slesvig indenfor Danevirkestillingen, en stedlig Tradition, der dog meget let kan være opstaaet under Paavirkning af Literaturen, henlægger den til Hadebød (Hadeby), og man maa derfor antage, at Kejserens kække Ilsind i den første Sejrsrus har bevæget ham til at skyde en militær Forpost frem til dette udsatte Punkt som et Tegn paa Fjendernes fuldstændige Underkuelse. ¹⁾

I ni Aar fik dette Sejrstegn Lov til at bestaa, og i samme Tidsrum har der altsaa ligget en saksisk Besætning nord for Ejderen. Men Kejser Otto's Lykkestjerne dalede hurtigt, 982 led han et stort Nederlag i Italien, samtidig rejste Venderne sig imod Riget, og i Foraaret 983 overfaldt de Danske Borgen, erobrede den ved List, dræbte Besætningen, nedbrændte dens Bygninger og Forskandsninger ²⁾ og trængte ind i Tyskernes „Mark“. — Dette er alt, hvad vi med historisk Sikkerhed véd om et „slesvigsk Markgrevskab“. De skiftende Formynderregeringer

¹⁾ A. D. Jørgensen (Den nordiske Kirkes Grundlæggelse. I. 295—96) anser det for sandsynligt, at Ottos Borg har ligget paa Ejderøen, hvor Rendsborg senere byggedes, og selv fra et tysk Synspunkt maa denne Antagelse vistnok synes ret naturlig. Den nærmeste Følge af Ottos Togt vilde da være, at han skød Forsvarslinjen ved Stør frem til Ejderen, sikrede sig Indflydelse i Sydslesvig og kunde afværge Indfald i Holsten. Alene af Hensyn til Adams Beretning har jeg troet det rigtigst at fastholde den ældre Opfattelse.

²⁾ Ogsaa dette meddeler Thietmar af Merseburg (Pertz: Mon Germ. hist. III. S. 766.) Han fortæller nemlig, at Hertug Bernhard var paa Vejen til en Herredag i Verona, men maatte vende om, paa Grund af det danske Overfald. — „Solut dux Bernardus in media revertitur via; namque una ex urbibus suis quam imperator contra Danos opere ac presidio firmavit, dolo ab hiis denuo capta, cesis defensoribus eiusdem incensa est.“ —

under Otto III. kunde ikke tænke paa at forny Kampen med Danmark, sandsynligvis blev Grænsespørgsmaalet helliggende uafgjort, ifølge Adams Meddelelser fastholdt Saxerne deres Fordring paa den ny Grænse, men Danskerne vare faktisk i Besiddelse af Landet, og de voldsomme Storme, der i den følgende Menneskealder gik hen over Sønderjylland, udviskede sikkert ikke alene ethvert Spor, men som det synes endogsaa ethvert Minde om denne Episode i Grænsekampen mellem Danmark og Tyskland.

Harald Blaataand døde omkring Aar 986. Efter at Sønnen Sven Tjugeskæg var bleven fanget af Jomsborgs Jarl Sigvalde og udløst for en uhyre Sum, kastede han sig ind i store og langvarige Hærtog mod England; paa en Maade var Danmark kongeløs, og den svenske Konge, Erik Sejrsæl, benyttede Lejligheden til at hævne gammel Uret. I rask Sejrsløb underkastede han sig hele Riget, Hedeby eller Slesvig maatte ogsaa bukke under for ham og blev ødelagt. Dette maa være sket en Gang i Nitierne; thi paa en Bispeforsamling i Gandersheim Aar 1000 fremstod den slesvigske Biskop Ekkehard og erklærede: „Mit Bispedømmes Omraade er hærget ved barbarisk Vildskab. Staden er forladt, Kirken øde, jeg har intet Sæde“. ¹⁾ — Han nævner ganske vist ikke Erik Sejrsæl som sin Fjende, men denne er sikkert Manden, og af de slesvigske Runestene (Hedeby- og Dannevirkestenen) faa vi Oplysning om Begivenhedernes videre Udvikling.

Efter Indtagelsen af Hedeby var Eriks Magt paa det højeste, hans Skarer, i Ledtog med danske Vikinger, faldt

¹⁾ Pertz: Mon. Germ. hist. Script. IV. S. 768. A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse. S. 390 fg. H. Olrik anf. St. S. 106 fg.

hærgende ind over Nordtyskland, og Sven maatte opgive sine Hærtog i Vest for at bekæmpe de fremmede Erobrere i sit eget Rige. Atter faldt Afgørelsen paa den blodige Kampplads ved Rigets Sydgrænse. Sven rykkede mod det befæstede Hedeby, efter en længere Belejring og stort Mandefald trængte han ind i den mishandlede By og genvandt med det samme Riget. Ind i denne Sammenhæng passe de to Runestenes Indskrifter. Paa Dannevirkestenen læse vi, at „Kong Sven satte Stenen efter Skarde, sin Hjemfælle, som var faren vestpaa (d. e. havde været paa Englandstog), men nu døde ved Hedeby“, og Hedebystenen knytter sig oplysende hertil, naar det paa den hedder: „Tolv, Svens Hjemfælle, rejste denne Sten efter Erik sin Fælle, som døde, da tapre Mænd belejrede Hedeby; men han var Styremand (∴ Skibsfører), en saare god Mand.“¹⁾

Med Aar 1000 ophøre foreløbig Kampene mellem det tyske Kejserrige og Danmark. De Forsøg, som Henrik I. og Otto II. havde gjort paa at faa Fodfæste nord for Ejderen, vare glippede, blandt andet fordi de ikke fandt Støtte i Befolkningen. Efter sin Hjemkomst udviklede Sven Tjugeskæg store Herskergaver: mægtig i Krig og virksom i Fred. Han erobrede England, fremmede Stadudviklingen og Kristendommen og satte Danmarks Virker i fornyet Forsvarstilstand²⁾, altsaa vel først og fremmest Virkerne paa vor Sydgrænse. Hans Søn Knud den Rige traadte i hans Spor og førte Dynastiet til den højeste Magt og Anseelse. Da han 1026 mødtes med Kejser Konrad II. i Rom, sluttede

¹⁾ Wimmer: Sønderjyllands hist. Runemindesmærker. L. v. Liliencrons Artikel i Deutsche Rundschau. April 1893. S. 53.

²⁾ Script. per. Dan. II. S. 97. A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse. I. S. 405.

de en Venskabspagt, der bekræftedes ved en Trolovelse mellem Knuds Datter Gunhild og Konrads Søn Henrik (III.), og ved denne Lejlighed opgav Konrad II. de Retskrav paa den „slesvigske Mark“, som fastholdtes siden Otto II.s Dage, skønt Landet forlængst var ude af Kejserens Haand. Fra 1026 er Ejderen altsaa ikke alene faktisk, men ogsaa retslig Rigets Sydgrænse, et roligere Forhold udvikler sig mellem Daner og Saksere, Hærgningerne udgaa i det følgende Aarhundrede fra Venderne, og først med Knud VI. og Valdemar Sejrs skydes den danske Rigsgrænse sydpaa ud over Ejderen. — Hensigten med disse Linjer har været en dobbelt, dels at tegne den politiske Forgrund i Grænsbilledet, dels at paavise, at den „slesvigske Mark“, der navnlig af stedlige Forfattere tillægges en overdreven Betydning,¹⁾ ikke kan have øvet nogen Indflydelse paa de ethnografiske Forhold, og vi kunne nu gaa over til nærmere at undersøge Bebyggelsesforholdene saavel paa den danske som paa den saksiske Side og saaledes uddybe Billedet i ethnografisk Retning.

Da Venderne i Vagrien i det tolvte og trettende Aarhundrede bukkede fuldstændig under for Holsaterne og indvandrede Vesttyskere og Hollændere, er det ikke nødvendigt i den følgende ethnografiske Fremstilling at tage Hensyn til dem. Med det tolvte Aarhundrede havde de ganske udspillet deres Rolle i Holsten, og det kan ikke bevises, at de nogensinde have boet i større Antal nord for Kielerfjord.²⁾ — Jeg beskæftiger mig derfor kun med

¹⁾ Stoltenberg: *Aus alten Zeiten*.

²⁾ „*Sclavorum regio incipit ab Eidora*“. Se: *Provinc. Bericht*. 1823. III. S. 74.

Forholdet mellem Holtsaterne og Danerne. I min første Afhandling har jeg allerede anført de gamle Efterretninger, der bevise, at Danskerne i Oldtiden og Middelalderen beboede Landet til Slien, og fra alle Sider er det nu almindeligt anerkendt, at denne Fjord, i hvert Fald paa sit inderste Strøg, dannede et gammelt og vigtigt ethnografisk Grænsemærke; men samtidig maa det vel erindres, at disse gamle Efterretninger, som næsten alle den Art Meddelelser, ere højst summariske og ufuldstændige og kun lidet passe til de nøje Bestemmelser og detaillerede Oplysninger, vi ere vante til at arbejde med, ja ret beset udtrykke de vel ikke andet, end at Danernes Bygder i Midten af Landet, 3: omkring Hedeby, begyndte med Slistrømmen. Otherer, Adam o. a. vare kendte med Bebyggelsesforholdene omkring denne By, og i store Træk give de os Kundskab om Folkegrænsen i Landets Midtstrøg, men de bevare fuldstændig Tavshed om Forholdene saa vel imod Øst som inod Vest, og ad andre Veje maa vi derfor søge at komme til Kundskab om Bebyggelsen i disse Egne.

Ved Undersøgelsen af ældre Folkegrænser ere Stednavnene af den største Betydning, ja ofte vor eneste Vejleder. De ere historiske „Levninger“ fra den forsvundne Tid og paalideligere end alle Efterretninger, fordi disse kunne være prægede af den meddelende Persons Opfattelse og mangelfulde Kundskab. Længe før noget historisk Dokument kaster sit Lys ind over Grænseegnen, og længe efter at vedkommende Folks Sprog muligvis er forstummet, staa de som sikre Vidnesbyrd om, hvem der først har bebygget Landet og givet Stederne Navne. Kun er det ufravigelig nødvendigt med varsom og skønsom Kritik at holde Navnene fra de forskellige Sprogomraader ude fra

hinanden og undgaa vidtdrevne og uholdbare Fortolkninger.

Dansk og Nedertysk ligge i Oldtiden saa nær op ad hinanden, at mange Stednavne med lige Ret kunne udledes af begge Sprogstammer, og det vilde derfor være ganske urigtigt at benytte dem som Bevissteder enten i ensidig dansk eller i ensidig tysk Retning. Hvor Navnet ikke er gennemsigtigt dansk, eller hvor vi ikke gennem bestemte Kendemærker kunne paavise dets danske Oprindelse, maa vi betragte det som neutralt. Overfor de nedertyske Sprogarter have vi imidlertid nogle saadanne Kendemærker, idet alle Stednavne, der indoptage Skov, Lund, By, Lev ¹⁾, Eng og Mose som en Bestanddel af Navnet, ere af dansk Oprindelse, og det har ligeledes ingen ringe Betydning, om man til vanskelige Stednavne kan finde Parallelsteder i andre danske eller nordiske Egne. Det er saa meget mere nødvendigt at indskærpe dette her, som der paa dette Omraade er begaaet og stadig begaaes store Misgreb. Fra et snevert dansk Synspunkt er det muligt at fortolke Stednavnene Stapelholm, Syd- og Nordstapel, Tiele, Klint, Erfde, Gettorp o. a. som danske, men med samme Ret kunne de opfattes som tyske, og jeg indser derfor ikke, hvad man historisk kan opnaa ved at gøre den danske Tolkning gældende. Med disse Forbemærkninger gaar jeg over til at undersøge selve Byggesforholdene.

De danske Grænseegne i Sydslesvig falde i tre naturlige

¹⁾ Som allerede udførligt omtalt i første Afsnit findes Endelsen *leve* ogsaa i thüringske Navne, men da den er aldeles ukendt hos Saxerne og slet ikke forekommer i Holsten, har dette Kendemærke fuld Gyldighed lige over for Holsaterne.

Afsnit: Svavsted-Husumafsnittet eller Landet mellem Trene og Vesterhavet, Danevirkeafsnittet eller Landet mellem Trene og Sli, og Svansø. — I en Afhandling i „Historisk Tidsskrift“ 1893 har jeg søgt at godtgøre, at Danskerne, før Frisernes Indvandring i det ellefte Aarhundrede, boede lige til Vesterhavet, og i en følgende Artikel skal jeg udførlig komme tilbage til Svavsted-Stapelholm-Afsnittet, hvorfor jeg her kun ganske i Almindelighed bemærker, at i Vestslesvig boede Dancerne mod Syd og Vest saa langt, som det høje Land eller Gøsen strakte sig. I Middelalderen er Trenens Sumpdrag vort Folks Sydgrænse.

I Danevirkeafsnittet fandtes ingen saadan naturlig Afslutning for Bebyggelsen. Her løber det høje Land til dels lige ud i de dengang ubeboede Grænsemarker og Skove, og det kunde derfor synes umuligt med Sikkerhed at fastsætte Grænsen for den ældre sammenhængende Bebyggelse. Dette er dog ikke saaledes. Vi have et sikkert Hjælpemiddel i Herredsinddelingen. Den urganle danske Herredsinddeling, der er ældre end al Historie, hvilede ikke paa Arealopmaaling, men paa en Optælling af Gaardbesiddere, og paa en Maade havde den saaledes et ethnografisk Grundlag. I min Afhandling om Nordfriserne har jeg allerede udførligt paavist, at i Grænseegnene hørte den op med den sammenhængende Bebyggelse, saaledes at de (senere) frisiske Udlænde og den sydslesvigske Grænsemark fra Danevirke til Ejderen som ubeboede faldt uden for Landets administrative Indretninger: Herreds- og Sysselinddelingen, men ikke udenfor Rigets Grænser, og de Herreder, som vi i den senere Middelalder trafte i disse Strøg, ere enten af en langt yngre Oprindelse (Iohn-

Krop. Bergherred), eller hvile paa en ganske anden Inddelingsgrund (de frisiske Herreder).

Det sydligste Gammellerred i Slesvigs Midte er Arælds (senere Arns) Herred. I Kong Valdemars Jordebog opføres det sammen med de øvrige Herreder, og vi se deraf med Sikkerhed, at det er ældre end den holt-satiske Indvandring i Sønderjylland. Dets Sydgrænse gik syd om Overselk og Kurgraven og fulgte saa Spangebæk eller Reideraa til Trenen, og her staa vi altsaa foran Grænsen for den sammenhængende Bebyggelse paa det fjærne Tidspunkt, da disse Herredsskel droges. At Arælds-herred er ur gammelt, og i hvert Fald ældre end Landets kirkelige Indretning, ses ogsaa deraf, at det kun omfatter Brudstykker af Hadebod (by), Hollingsted og St. Michalis Sogne, i Nord og i Syd strække disse sig langt uden for Herredets Grænser og ere blevne indrettede efter langt senere Bebyggelsesforhold. Desuden findes i Herredet udelukkende danske Bynavne: Hadeby (bod), Vedelspang, Bustrup, Selk, Lille og Store Danevirke, Ellingsted, Holm, Skovby, Husby, Lyrskov, Jydbæk, Sylvested og Hollingsted, der under Formen Hylingstadir alt nævnes 1151 ¹⁾), altsaa længe før Holtsaternes Indvandring, hvorved dets danske Oprindelse er hævet over enhver Tvivl. — Kurvirket eller Kurgraven, der sandsynligvis er det ældste af Virkerne i Sydslesvig, har omtrent fulgt Grænsen for den ældre sammenhængende Bebyggelse og dannet det oprindelige Værn for Danevælden i Sønderjyllands Midte.

Om de ældre ethnografiske Forhold i Svansen have

¹⁾ Knytlinga Saga C. 108.

ikke et eneste saamtidigt historisk Vidnesbyrd, og vi maa derfor udelukkende lade os vejlede af Stednavnene. I Jordebogen og i flere middelalderlige Dokumenter ¹⁾ kaldes Landet Svansø. Det strakte sig imod Vest til Sliens store Bredning, Dalfuren omkring Østerbæk, Snapsø og Vindeby Nor og har muligvis i den graa Oldtid været en Ø. Intet Landskab i Sønderjylland er i Tidernes Løb bleven saa haardt medtaget af Menneskehaand som dette. Da den holstenske Adel i det trettende Aarhundrede kom ind i Landet, vendte den op og ned paa alting. Byer bleve afbrudte, nedlagte, forvandlede til Herresæder eller gik spørløst til Grunde, ja et helt Sogn forsvandt, og efter Reformationen gjordes den oprindelig frie Befolkning til livegne. Adelsbønder. Den nuværende Topografi giver derfor et helt falsk Billede af de ældre Bebyggelsesforhold, vi maa op til det fjortende og trettende Aarhundrede for at finde Halvøens oprindelige Bybestand og skaffe et solidt Materiale til Veje. Paa det angivne Tidspunkt fandtes følgende syv Kirkebyer i Landskabet: Mynnæsby ²⁾ (forsvunden), Kirkeby (eller Svans), Siseby, Vapenæs (Waabs), Riseby, Borgby og Koslev; og af den slesvigske Biskops Skattebog (1465) ³⁾ og af andre middelalderlige

¹⁾ P. Hasse: Regesten und Urkunden.

²⁾ Kong Valdemars Jordebog.

³⁾ Script. rer. Dan. VII. S. 492—493 flg. Paa Joh. Mejers Kaart hos Danckwerth finder man endnu næsten udelukkende danske Navne, der ere let genkendelige i den Tids tynde tyske Paaklædning, ja i hele Landskabet findes kun tre helt tyske Godsnavne, nemlig Schönhafe, Carleburg og Nyehoff, Resten er dansk. Nu er dette helt forandret, idet den største Del af Godserne have stærkt fortyskede Navne. Forøvrigt henvises til Jensens ypperlige Behandling af Topografien i Kirchl. Statist. S. 1371 flg.

Dokumenter ses det, at Halvøen i det mindste har haft følgende Byer: Mynnæsby, Ulpenæs, Espenæs, Nonæs, Brodersby, Høgsmark, Nybøl, Løgsmark, Ellebjerg, Kirkeby, Kobberby, Vindemark, Gereby, Rinkenæs, Torp, Skovby, Borntved, Nyby, Svartstrøm, Pommerby, Siseby, Binebæk, Sønsby, Tomby, Hakemark, Hygemark, Søby, Holtstoft, Simerde, Boseby, Guggelsby, Manslev (Maaslev), Riseby, Nørby, Bostorp, Lose, Mesmark, Sønderby, Saxtorp, Patermis, Kasmark, Bystorp, Langholt, Kriseby, Vapenæs, Barkelsby, Borgby, Himmelmark, Vindeby, Gammelby, Eskildsmark, Bonert, Koslev, Ornum, Mosund, Kielfod, Vesby.

Det vil let ses, at næsten alle disse Navne stemme nøjagtig overens med de foran fremsatte Kendemærker, ja man vilde maaske have ondt ved fra en hvilken som helst anden dansk Egn at opstille et tilsvarende Antal lige saa gennemsigtigt danske Navne. H. N. A. Jensen siger: „Allerede temmelig tidligt synes Svansen at have været godt bebygget og at have haft mange, om end ikke særlig store Byer. Stednavnene ere gennemgaaende danske, nogle moderne Gaardnavne undtagne, og denne Omstændighed i Forbindelse med forekommende Spor af danske Indretninger og dertil svarende Benævnelser som Herred, Bol, Bonde, Ornum, Toft etc. tillader vel ikke Tvivl om, at Svansen oprindeligt har haft en dansk Befolkning, overensstemmende med Danckwerths Ord, at „Indbyggerne bruge det saksiske og danske Sprog“, ligesom Dansk endnu i Mands Minde taltes i nogle Byer ved Slien. Nu hører man derimod kun Plattysk hos Befolkningen, og allerede gennem Aarhundreder har den saksiske Befolkning, i det mindste i den sydlige Del, havt Overtaget, formodentlig

siden de holstenske Adelsmænd besatte deres Gaarde med fremmede.“¹⁾

Ogsaa ved Hjælp af Personnavne søger Jensen at godtgøre Befolkningens Danskhed, men dette hører ind under et følgende Afsnit. Kun paa et Punkt er den dygtige Forfatter mindre heldig. Navnene Saxtorp og Pommerby tror han at kunne hidlede fra indvandrede Tyskere, men overser ganske, at Sax idetmindste er et helt almindeligt nordisk Personnavn. Saxtorp er Sax' Nybyggersted, og de to Navne have intet hverken med Saksere eller Pomeraner at gøre.

Alligevel turde den danske Befolkning i Svansø være yngre end i det øvrige Sønderjylland. Jeg slutter dette af, at Halvøen faldt uden for den gamle Herredsinddeling, og endnu i Jordebogen fra Midten af det trettende Aarhundrede opføres som Territorium og ikke som Herred, naagtet den sikkert paa dette Tidspunkt har huset flere Gaardbesiddere end f. Ex. Arældsherred. Først i det fjortende Aarhundrede forekommer Risebyherred som administrativ Betegnelse paa Svansø, men ogsaa dette gaar hurtigt til Grunde, og Landet sønderdeles i lutter smaa godsherrelige Birk. — Jeg opfatter Svansø som en dansk Nybygd. Det maa antages, at den danske Befolkning nord fra har overskredet Sli og sat sig i Besiddelse af denne Del af Grænsemarken, der paa Grund af sin Beliggenhed let kunde forsvares; dog er dette sket meget tidligt, i hvert Fald før Kristendommens Indførelse, thi alt tyder paa, at Svansø har faaet sine Kirker samtidig med det

¹⁾ Kirchl. Statistik. S. 1383.

øvrige Sønderjylland og flere Aarhundreder før end Dänischwohld og de øvrige Grænsestrøg langs med Ejderen. ¹⁾

Ligesom i Danevirkeafsnittet har den danske Befolkning ogsaa i Svansen opført Værn imod Grænsemarken, og Naturforholdene kom den i høj Grad til Hjælp. Fra Nord skærer Sliens store Bredning og Dalslugten omkring Østerbæk sig ned til Midten af Landet ved Dyrvad, ja denne Slugt, der begrænses af høje, stejle, med Havgrus fyldte Banker har sandsynligvis endogsaa været en Arm af Slien. Og fra Syd værnede Vindebynor, Snapsø og en mindre, nu udtørret Sø Halvøen imod direkte Indfald ad den Kant, saaledes at Forsvaret kunde indskrænkes til det høje, sterile, af Kæmpehøje oversaaede Land ved Kochendorf og af den snevre Overgang over Noret umiddelbart nord for Ekernfælde. Paa det sidste Punkt laa Egerneborg paa Svansø-

¹⁾ R. Haupt: Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein. I. S. 154. „Die Kreis [Eckernförde] umfasst die Halbinsel Schwansen, ferner vom „Lande zwischen Eider und Schlei“, südlich von Danewerk und dem Osterwall, der den Kreis durchschneidet und die Grenze des Dänentums, eine Zeitlang selbst kirchlich, gebildet hat, — den dänischen Wohld und die Hütter (Berg-) Harde. Wie die dänischen Landesteile fast durchweg in romanischer Zeit ihre Kirchen erhielten, so war diess hier in der Halbinsel Schwansen der Fall; wo Ortsnamen und Bevölkerung dänischer Herkunft sind. In der Form deuten die Taufsteine (s. Borby, Kosel, Rieseby) auf die Hierherkunft des Christentums von Norden. Die festen Kirchen Kosel und Borby waren die äussersten. Südlich davon klafft in der romanischen Zeit eine grosse sehr beachtenswerte Lücke, welche erst nachträglich, und zwar ebenso wie gegenüber die Probstei und das Land von Kiel bis Rendsburg, im 13. J. von Deutschen besetzt worden ist. Da erhielt der Dänische Wohld und die westlicheren Striche „zwischen Eider und Schlei“ ihre Bevölkerung.“

siden, i Nærheden af Borgby, hvor den nævnes 1231; og fra Dyrvad til Snapsø i en Længde af omtrent en halv Mil løb Østervolden, Gammelvolden, Øster-Danevirke (Ohldewall). Denne Vold er nu tildels forsvunden, men af Dr. C. Manicus' Undersøgelse 1838 er det klart, at den i det væsentlige har haft samme Karakter som det ældste Danevirke, og Bygherren har med stor Skønsomhed og rigtigt Blik forstaaet at benytte Naturforholdene. Nogle hundrede Alen nord for Dyrvad støttede den sig til Østerbæk-dalen, løb derefter i nordøstlig Retning hen over det høje Land bag Kochendorf og omfattede med to Arme Snapsø, saaledes at der her dannedes et befæstet Spatium eller en Lejr, svarende til Oldenburg ved Hadeby Nør. I Nærheden af Kochendorf førte en indskaaret Vej gennem Volden til Svansø. ¹⁾

I Svansø er denne Vold Sydvestgrænsen for den ældste danske Bebyggelse.

Saaledes ere vi da naaede frem til en virkelig Oversigt over den danske Folkegrænse i den tidlige Middelalder. I det vestlige Afsnit standsede den danske Bebyggelse langs Trenens Sumpdrag og fandt et tilstrækkeligt Værn bag disse, i Midten af Landet værnedes den af Kurgraven og i Svansø af Egerneborg og Østervolden. Ved Natur og Kunst var der skabt et Værn tværs over Halvøen fra Østersø til Vesterhav. Ledet af den Friheds- og Selvstændighedsfølelse, der altid har udmærket de nordiske Folk, have vore Forfædre ved uhyre Indskud af Arbejds-kraft — ethnografisk set — omdannet Jylland til en Ø

¹⁾ Annual. for Nordisk Oldkyndighed. 1838/39. S. 377 ff. — Jensen: Kirchl. Stat. S. 1371. Trap. II. S. 587. Handelsmann i Zeitschrift X. S. 3—16. X II. S. 3—63

og skabt den nødvendige Sikkerhed for deres nationale Liv. „Ledet var i Lave“.

Men den danske Bebyggelse blev ikke staaende herved. Ud fra de gamle Grænsevirkter er der sket Fremspring imod Syd, og sandsynligvis har hele den danske Del af Grænsemarken eller Landet mellem Danevirke og Ejder engang været ompændt af en dobbelt Række danske Nybygder. Vi se dette af de levnedede danske Bynavne. Disse ere nu kun historiske Fossiler, Levninger af bortdøde ethnografiske Organismer, der forlængst ere opsugede af det fremmede, holtsatiske Folkestof, men alligevel turde det være muligt at afvinde dem ikke blot en national, men ogsaa en kulturhistorisk Interesse. De betegne Bevægelsesretningen for den danske Kolonisation af Sønderjylland, og det er derfor ikke tilfældigt, at de dels støtte sig til Fjordenes indre Vige, dels følge Østgrænsen af Rullestenssandet tværs ned gennem Landet. Imod Øst samle de sig i Klynger omkring Sliens store Bredning og Egernsfjord, ligesom de muligvis have naaet Kielerfjord, og imod Vest strække de sig fra Danevirke over Nørby, Krop, Broholm til Skulleby (nu Schülz) syd for Ejderen. — Da dette Landstrøg gennem mange og lange Aarhundreder blev overrendt af hærgende Fjender, er det meget sandsynligt, at mange danske Byer ere gaaede helt til Grunde, og af saadanne Bynavne som Nørby og Østerby, hvor vi netop skulde have ventet et Sønderby og et Vesterby, kunne vi sikkert drage denne Slutning, saa at end ikke disse forsvundne Byers Navne ere blevne bevarede, indtil Holtsaterne under mere rolige Forhold satte sig fast i Landet.

Omkring Sydsiden af Sliens store Bredning træffe vi Bynavnene Stiksvig, Borgvedel, Gyby, Flekkeby, Holm,

Gøteby og Dyrvad. ¹⁾ Ulrik Petersen anfører endnu danske Navne paa Fiskepladser i denne Del af Slien, og i gamle Bykaart fra 1777—79 forekomme en Række danske Marknavne netop fra disse Byers Jorder, saasom Hy Kamp, Hy Klint, Engsiekswiesen, Mengray, Appeljord, Dyrwai, Röhrkirchen (for Rørkær) o. fl. a., der vise, at disse Byer kuu gennem en langsom Assimilation af det danske Folkeelement ere gaaede over til at blive helt holtsatiske. ²⁾ — En lignende Samling af danske Stednavne findes om det indre af Egernfjord, nemlig Vindeby, Østerby, Moskov, Snelmark, Asruth ³⁾ og Asskov samt langt imod Syd Haby i Nærheden af Wittensee, hvor det dog ikke har været mig muligt at finde Levninger af danske Marknavne.

Adskilligt synes at antyde, at den ældste danske Bebyggelse har naaet det indre af Kielerfjord, og at dens nordiske Navn (Kiel af Kile) stammer herfra. De ældre statsretlige Forhold strider ikke mod en saadan Antagelse. Landet mellem Overejder og Kielerfjord henlaa ubebygget til omkring Aar 1200 som en Del af Grænsemarken mellem Venderne og Danskerne og var formelt en Del af det danske Rige lige til Valdemar Sejrs Forlig med Grev Henrik af Schwerin i November 1225. Indtil dette Tidspunkt havde Ejderen i hele sit Løb, uden nogen os bekendt Indskrænkning, dannet Grænsen mellem Danmark og Saxland, men nu fastsattes Lewensaa som nyt Grænseskel, og

¹⁾ Deutsche Landesaufnahme

²⁾ Kaart over Gyby 1776—77, Gøteby 1777, Flekkeby 1777, alle af Major Bruyn Kongerigets Arkiv. Kaartsamlingen. I Haby findes saadanne Navne som Peterskrog, Spanbarø, Stiland, men de kunne vel lige saa godt være tyske som danske.

³⁾ J. Mejers Kaart over Dänischwohld hos Danckwerth.

Kiels Omegn, der først under Albert af Orlamündes Styrelse havde faaet sine Kirker, faldt traktatmæssig ind under Holsten. ¹⁾ — Den Mulighed er altsaa ikke helt udelukket, at danske Nybyggere paa et tidligere Tidspunkt kunde have bosat sig omkring Fjordens indre Vige og dannet en Bygd, der senere gik op i Holsterstaden, hvor de nyeste Undersøgelser have paavist et dansk Element lige fra Stadens Grundlæggelse omkring Aar 1240, og hvor en af de oprindelige Gader, „dänische Strasse“ (sml. flemische Strasse efter de indvandrede Flamlændere, Holsterstrasse) ligeledes synes at gemme et Minde om ældre dansk Bebyggelse. ²⁾

Denne Antagelse vilde i høj Grad bestyrkes, hvis man kunde anse Professor K. Jansens Tolkning af Navnet Kiel for rigtig, men dette er næppe muligt. Han vil nemlig aflede Ordet af det nordiske Kilde (Kild', Kæld'), men

¹⁾ P. Hasse: Regesten und Urkunden. I. S. 435. Kongen forpligter sig til at afstaa „omnes terras inter Eidram et Albiam fluuios sitas, ad imperium pertinentes, uidelicet a descensu Eidre in mare usque ad. aquam leuoldesowe et ab eadem aqua ad mare.“ Ligeledes Werlauff: Det danske Sprogs Historie i Slesvig. S. 9. — Ligesom den dansk-holtsatiske Grænsemark udstykkedes ved Freden 811, saaledes sker ogsaa nu en Udstykning af det tidligere vendisk-danske Grænseomraade. Den danske Del af Grænsekoven fik ganske naturligt Navnet Dänisch Wohld, men det er historisk uberettiget at ville identificere dette ubetydelige Landskab med den gamle „Jærndve“ eller Isarnho. Desuden forekommer Navnet Dänisch Wohld første Gang i Historien 1332, altsaa et godt Aarhundrede efter 1225, og maa derfor betragtes som et forholdsvis moderne Navn, affødt af de ændrede politiske Forhold ved Grænsen.

²⁾ Dr. Fr. Volbehr: Beiträge zur Topographie der Stadt Kiel i Mittheilungen der Gesellsch. für Kieler Stadtgeschichte. Heft III, IV. Ligeledes Chr. Reuter: Das älteste Kieler Rentebuch i IX. Heft. 1891. S. LXX o. a. St.

ligesom han ikke er i Stand til sproglig at forklare Vokalovergangen i Kild' til Kiel, ligesaa lidt ere hans Paralleliseringer med andre nordiske Stednavne holdbare. Det er ubevisligt, at Kielfod og Kielseng ere Fordrejelser af Kild'fod og Kild'seng, men endnu uheldigere bliver hans Tolkning, naar han vil finde Ordet Kilde i S sammensætninger som Kjeldskov, Kjeldsgaard og Kjeldkær, hvor første Led er det nordiske Personnavn Kjeld, og naar han endelig hovedsagelig støtter sig til det angelske Bynavn Wittkiel (∴ Hvidkilde), maa det erindres, at denne Form af Navnet kun er en Korruption, der trodser det danske Sprogs Lydlove, og Navnet Kiel kan altsaa kun ved en ligesaa sprogsstridig Fordrejelse være opstaaet af det danske Kilde. ¹⁾

I det andet Omraade, i Egnen Syd for Danevirke langs den gamle Adelvej over Rigsgrænsen ved Ejderøen, findes ligeledes en Del Bynavne, der bevise en tidligere, om end spredt dansk Bebyggelse.

Umiddelbart Syd for Kurgraven laa det 1132 ontalte Djævlekrat ²⁾ (Thievelakrat, Dyavel, hvoraf det senere Jagel menes opstaaet), og i nogen Afstand imod Sydøst findes endnu Gaarden Jettemark ³⁾ i Hütten Sogn. Begge disse Navne turde staa som et levende Minde om den Frygt, som Grænskeskovenes Uhygge indjog Befolkningen. Længere Syd paa omkring Vejen til Rendsborg ligge Byerne Nørby ⁴⁾, Boglund, Okslev (Owschlag) og Krop, og i dette Sogn maa formodentlig ogsaa det i Slesvigs gl. Stadsret

¹⁾ Mittheilungen der Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte. VIII. 1890. S. 2 ff.

²⁾ Helmold I. 50—51. — ³⁾ Deutsche Landesaufnahme. —

⁴⁾ Saaledes kaldes Byen endnu paa Major Bruyns Ksart 1777. Kongerigets Arkiv. Kaartsamling.

omtalte Kapel „Huglestad“ søges. Af to Grunde anser jeg Krop for et dansk Navn; dels findes et tilsvarende Navn i Skaane ¹⁾, dels er den oprindelige Kirkebygning ældre end Holtsaternes Indvandring i Sønderjylland, da Grundrisset er romansk og altsaa maa stamme fra det 11./12. Aarhundrede ²⁾. I Hohn Sogn ligger Koloniststederne Broholm ³⁾ ved Broholmbæk, og i „Vesterkrog“ eller i Egnen langs Ejderens Sydbøjning sydvest for Rendsborg findes en Del Byer og Steder, der kunde tyde paa en dansk Bebyggelse; jeg sigter særlig til saadanne Navne som Elstrup ⁴⁾ (Elsdorf), Nybøl (Nübel), Klint, Aalsbæk ⁵⁾, Loklint (der tidligere var en Ø i Ejderen) o. a., men da ingen af disse Navne stemme med de foran fremsatte Kendemærker, tør jeg kun henstille det som en Formodning. Mærkværdig nok fandtes derimod i den ældre Tid, og længe før Staden Rendsborgs og Rendsborg Landsogns Grundlæggelse, syd for Ejderen to Byer med Navnet Skulleby ⁶⁾ (Skullebi, Scullebu, nu Schülþ), der bevise, at Danskerne i deres Fremrykning imod Syd ikke have ladet sig standse af Ejderfloden.

¹⁾ A. Falkmann: Ortsnavnen i Skåne. — ²⁾ Haupt anf. St. II. S. 238. „Die Kirche zu „Hüttenkroppe“ wird zuerst 1218 erwähnt, sie stammt jedoch sicher aus romanischen Zeit (11./12. J.), ist aus Feldstein, und hat den romanischen Grundriss gehabt.“ — ³⁾ Deutsche Landesaufnahme. — Schröders Topografi over Schleswig. — Kaart fra 1777. — ⁴⁾ Joh. Mejers Kaart hos Danckwerth. — ⁵⁾ Kaart over den schleswig-holst. Kanal fra forrige Aarhundrede. Herhen hører maaske ogsaa Navnene Moholt, Mikilmoor, Holm. Se forøvrigt F. Hoff: Geogr. Namen der Umgegend von Rendsburg. Rendsburg 1869. — ⁶⁾ Helmold. I. 67. Schröders Topografi over Holsten. — P. Hasse: Regesten und Urkunden. III. Provinz. Bericht. 1823. III. S. 70.

To gamle Herregårde på Haderslev Nes.

Af A. D. Jørgensen.

En i det enkelte gående granskning af et sogns, en bys eller en gårds historie kan ofte for den udenfor stående synes at være af ringe betydning eller så godt som uden værd. Anderledes for den, som kender stedet, som er knyttet til det eller har sine barndoms minder derfra; for ham kan det have en forunderlig fængslende interesse at dvæle ved disse minder, hvoraf brudstykker eller forvanskede overleveringer smelter sammen med hans tidligste erindringer. Dertil kommer, at landets og folkets fælles historie i mange retninger må bygges op nedefra, ud af de talløse spredte efterretninger fra alle egne. Et kan få betydning her, et andet hist; snart er det en personlighed, snart en tildragelse, snart et kulturhistorisk forhold, eller vel endog kun et navn, der kan være af værdi til oplysning på andre områder eller i en større sammenhæng.

Det vil derfor ikke være uden betydning, om „Sønderjydske Årbøger“ efterhånden kunde samle og opbevare sådanne stedlige minder; det vil straks ved sin fremkomst kunne glæde adskillige og senere i årenes løb komme mange til gode. Thi som man gennem sin nærmere slægt knyttes til det folk, man tilhører, således knyttes man gennem sit fødested eller ved den plet, man særlig har lært at elske, til hele sit fædreland.

I. Bårdskov (Keldstrup).

I Vilstrup sogn, på sydsiden af Haderslev nes, ligger ved strandkanten en stor bondegård, som på den danske generalstabs kært kaldes Bodskov. Stedet er bekendt for sin skønhed, med vid udsigt til Als og Fyn, såvel som ned mod Barsø og Løjt nes; der ligger her et meget besøgt forlystelsessted „Sølyst“.

I Schrøders topografi kaldes gården Bortskov, og der siges om den: „ved B. er der fundet spor af bygninger, vistnok af en gammel herregård; stedet, som er omgivet af en grav, er endnu tydeligt at se.“ På Johan Mejers kært fra 1649 betegnes gården da også som herregård og kaldes „Bartschow“.

Den hører efter Haderslev lens jordebog fra c. 1600 til de gårde, kong Fredrik II købte af Didrik Høk, den samme som er onalt i Årbøgerne for 1891, side 58 (og 1889, s. 184). Efter jordebogen lå der af hans gods i „Bartschow“ tre gårde og tre kåd; de to gårde betalte almindelig landgilde, den tredje, beboet af Peter Nissen, 20 mark lybsk og lidt småredsel.

Sammenlignes dette med skødet af 15. Februar 1584, viser det sig imidlertid, at der her kun nævnes en „Bartschow“ mølle, men ingen gårde af dette navn; de indbefattes under Keldstrup, der opføres med tre gårde og tre kåd. I jordebogen står denne by med en enkelt landgildegård. Dette hænger da således sammen, at skødets tre gårde i Keldstrup er de tre landgildegårde, af hvilke de to i jordebogen opføres under Bartskov, medens den gård, der svarer 20 mark, slet ikke særlig nævnes i skødet, men er den gamle herregård.

Et helt lignende forhold mellem skøde og jordebog

kan iagttages for Kærstrups vedkommende, der samtidig solgtes til kongen af Didrik Høk. Skødet nævner kun én gård og flere kåd under navnet „Kistrup“, medens jordebogen foruden disse har to gårde, hvis beboere Jes Petersen og Peter Riggelsen betaler ligesom herregården Bartskov; de svarer til den bekendte herregård Kistrup eller Kærstrup, der lige ned til hin tid var en adelig sædegård.

Didrik Høk havde arvet Kærstrup efter sin fader Mavrids Høk, medens han derimod havde fået Bartskov med sin hustru Mette Breyde. Denne må nemlig have været en datter af Povl Breyde, der i landregistrene fra midten af det 16. århundrede snart kaldes til Keldstrup, snart til Bartskov *); der er herved selvfølgelig tænkt på den samme gård, som snart nævnes ved sit særnavn, snart ved bynavnet.

Povl Breydes slægtskabsforhold kendes ikke nærmere; ej heller kan det oplyses hvorledes han er kommen i besiddelse af det betydelige jordegods, han ejede i Haderslev len; der hørte efter landregistrene 33—34 hele plove til hans herregård. Han nævnes 1550 som på sin hustrus vegne medansvarlig for gamle Henneke von der Wisch's forpligtelser, ved siden af hans sønner **); det er da rimeligt, at hun har været deres søster. Henneke v. d. Wisch, der faldt i Ditmarsken 1500, ejede Ejsbøl (Egelsbøl) ved Haderslev, et af de største godser i Nordslesvig, som det dog lykkedes hertug Fredrik (I) at erhverve af ham;

*) Zeitschrift für die Geschichte der Herzogth. IV 188. 196. Seestern Paully II 123. — 1552 forbød hertug Hans ham at tilegne sig Vilstrup kirke og præstetiende: Kirkehist. saml. 3 r. I 709.

***) Diplom. Flensb. II 470. 472. Sml. Jahrbücher f. d. Gesch. der Herzogth., IX 482. 483. Zeitschrift, III 191.

kong Hans købte som bekendt samtidig Tørning af Ahlefelderne, og de to brødre gjorde derved de første skridt til at samle bønderne i det nordligste Sønderjylland under kronen. Det ligger nær at antage, at Povl Breyde har fået Bartskov med sin hustru og at det dertil liggende bøndergods altså var en del af, hvad det lykkedes den gamle Henneke at samle.

Navnet Bartskov eller Bortskov, Bodskov, er sikkert det samme som det nørrejydske Barritskov (herregård ved Vejle fjord) og må efter de forskellige former at dømme snarest skrives Bårdskov. Det er sammentrukket af Barved-skov, et navn, som ikke kan være oprindeligt, da „ved“ og „skov“ har samme betydning. Skoven må oprindeligt have heddet Barved, der i almindelighed fortolkes som nåleskov, og derefter har da gården atter taget navn.

Navnet Barved har som bekendt sin store betydning i vor historie, da Sønderjyllands nordligste syssel var opnævnt derefter: Barwith-syssel. Dette var ikke blot mærkeligt som verdslig herreds-gruppe (omfattende Haderslev, Tyrstrup, Frøs, Gram og Ravnstrup herreder, med stæderne Haderslev og Ribe), men også som et kirkeligt provsti under Slesvig stift med sin særlige sysselkirke og præsteskole i Haderslev *).

Man har villet gøre gældende, at dette syssel skulde være opnævnt efter byen Bjert, men dette er aldeles uholdbart. Dennes navn er nemlig af helt anden oprindelse og hedder i 13. århundrede Bjærte, den lyse, rene; det kan umulig være dannet af Barved.

*) Sml. A. D. Jørgensen, den nordiske kirkes grundlæggelse, s. 526.

Mindet om, at Bårdskov var en gammel herregård, til sin tid altså vistnok sæde for kongens sysselmand, holdt sig langt ned i tiden og som ovenfor nævnt betegner Johan Mejer den således på sit kårt fra 1649, selvfølgelig fordi hans hjemmelsmænd dér på stedet opgav den som sådan. Den blev da også efter krigene 1657—60 af kongen givet som gave til en fortjent officér, ritmesteren Hans Stenbek; gavebrevet af 9. November 1660 betegner den som „øde“, hvorfor den nye ejer også får den skattefri i tre år mod at tilfredsstille dens kreditorer. Gården har da åbenbart delt så mange andres skæbne at være bleven ødelagt i krigens tid og forladt af sine beboere.

Da ritmesteren imidlertid havde vanskelighed ved at få noget ud af gården i de dårlige tider, fik han, da de tre år udløb, ved kongebrev af 28. Marts 1663 fritagelse for al tjeneste, ægter og hoveri, og da gården 1670 blev udlagt til rytterhold, fritoges ejeren for landgilde mod at svare 25 rdl. årlig. Alt før Hans Stenbeks død ejedes Bårdskov af hans datter Abel og hendes mand Mikkel Dahlmann eller „mester Mikkel“, som han kaldtes, sår-læge i Haderslev og feltskær ved jyske regiment rytteri. Han døde på toget mod Ratzeburg 1693 og i det følgende år døde også ritmesteren, hvorefter der blev truet med eksekution for skatterestanser; der var ialt påløben over 600 rdl., medens gården kun vurderedes til godt 200 rdl. Enken indgav ansøgning til kongen og da også amtmand grev Konrad Reventiov beviñnede hendes fattigdom og den afdøde mands dygtighed og nidkærhed i kongens tjeneste, fik hun ved kongelig resolution af 24. Juli 1694 lov til at beholde gården, dog kun som fæstegård; hun fritoges dog på livstid for al tjeneste og tjenstepenge.

II. Vandlinggård (Grågård, Gramgård).

Omtrent en fjerdingvej sydøst for Haderslev ligger Vandlinggård, lidt nord for Vandling by. Dens første bekendte ejer er adelsmanden Klavs Mød, i reformations-tiden. Slægten er ikke meget bekendt og det er vel et spørgsmål, om den er oprindelig dansk eller tysk (Moth). Dens våben er tre knive eller spyd, der vender spidsen indad imod skjoldets midte. Navnet Mød kan enten være det samme som mjød, eller betyde lille og spæd. De fornævne, Klavs, Schak og Otto, der forekommer i slægten, er tyske.

Klavs Mød efterlod en enke, som senere ægtede Hans Reichenbach, der 1543 opføres i landregistret med Vandlinggård; der hørte hertil 14 fæstebønder, som var spredte over omegnen og helt ned ad Flensborg til. Da sønnen af første ægteskab Jørgen Mød blev myndig, tiltrådte han sin fædrearv og opføres fra nu af som ejer af Vandlinggård. Han var hofsinde hos hertug Hans på Haderslevhus eller Hansborg og blev hans kæmrér. 15. Maj 1550 gav hertugen ham til tak for god tjeneste løfte på forskellige forleneringer: efter fru Drude, Klavs Ahlefelds enke, skulde han have de to gårde og enemærket i Langkær, vest for Vandling; efter husfogden i Haderslev Johan Johansens død skulde han have tre gårde i Vandling; efter herredstogden i Haderslev herred Jens Jensen skoven Store Rævekær. Jørgen Mød nævnes derfor senere med ialt 18 gårde, som han dog efterhånden for det meste atter skilte sig ved.

Han var 1560—62 hertugens staller i Ejdersted og som det synes en ret anselig mand. Han oprettede en større sædegård, rimeligvis ved at lægge en eller et par

bøndergårdens jorder til Vandlinggård og byggede derpå et anseeligere sædehus, som han kaldte Grågård. 1577 udgik der således brev fra hertug Hans til Jørgen Mød „to Grawgard“. Denne fortyskede form omdannedes yderligere til Grawngard og Gramgard og blev mærkeligt nok stående således og atter fordansket til Gramgård, åbenbart ved ligheden med det bekendte Gram og Gramherred.

Jørgen Mød var to gange gift, først med Doroté Blome, der alt nævnes 1556 ved en barnedåb på Rønhave (som Dorte Moth fra Vandling), derpå med Emerentse Powisch. Den første var vistnok en datter af Jørgen Blome til Schönhorst, en tid amtmand i Haderslev, og søster til Hans Blome, der ejede Melsgård paa Als og var fader til de to urolige brødre Hans og Jørgen, henholdsvis til Ornum i Vurnes og Melsgård (Årbøger 1891, 66 ff). Der fandtes i Starup kirke et gravmæle over Hans Blome Jørgensen, fra 1565. Den anden kone var en datter af Wulf Powisch af Elersdorf i Holsten.

Da kong Fredrik II efter hertug Hans's død begyndte sine store godskøb i Haderslev amt, sad Jørgen Mød på Grågård som en gammel mand uden synderlige hjælpemidler; han synes dengang at have bortsolgt alt sit bøndergods. Da han derfor hørte, at kongen også ønskede at købe Grågård, skrev han derom til dronning Sofie og forestillede hende, at han gerne vilde sælge for rede penge, da hans søn som bekendt ikke opførte sig godt og han derfor frygtede sin hustrus skæbne efter hans død, da hun var sønnens stiftmoder. Den unge mand har således vel slægtet sin moders brodersønner på.

Handelen kom istand den 12. December 1586, idet

Jørgen Mød tilskødede kongen sin gård „Gramgård“, med en særmark Pugholm i Stendit Østerskov, for en købesum af 3260 daler (13000 kroner). Han døde vistnok kort efter, thi et gravmæle i Starup kirke over ham og hans to hustruer var opsat 1590.

I Haderslev lens jordebog for 1602 nævnes „Gramsgård“ som beboet af Fredrik Frese, der gav 30 daler afgift af den. Der siges her, at Pugholm er lagt til slottet i Haderslev, medens en anden eng, Humlegården, er lagt til Vandling. Det ses endvidere, at de to gårde Langkær, som Jørgen Mød havde i forlening, endnu nævnes sammen med hans gård og er fæstede til to bønder, Lave Lassen og Jes Severinsen (Sørensen), der hver giver en halv tønde honning, et svin og ti læs ved.

Grågård var nu en kongelig fæstegård, indtil den i kejserkrigen kom til at ligge øde. 18. April 1636 gav kong Kristian IV den derpå til sin husfoged på Haderslev hus, Jørgen Hansen, der lod den genopbygge og besætte og ejede den fri for afgifter. Den kaldes da atter for det meste Vandlinggård og Rævsvær henregnes til dens tilliggende. Efter hans død fik sønnen, der kalder sig Gotfred (Jørgensen) Vandling, den 19. Juli 1664 stadfæstelse på denne frihed for afgifter. Han døde imidlertid nogle år efter, og da også hans hustru og deres børn døde, gik den i arv til svigerfaderen, den daværende landkansler Johan Kristoff Schönbach; han fik frihedsbrevet stadfæstet 21. September 1669. Da også han kort tid efter døde, erhvervedes Grågård af amtmanden i Haderslev, den senere storkansler, grev Konrad Reve ntlov. Han gav den til sin elskerinde Anna Kattrine Hagensen, en datter af borgemesteren i Åbenrå,

Karsten Hagensen. Hun var kammerpige hos hans hustru, men fødte ham flere børn, som senere adledes med navnet Revenfeldt. 28. Januar 1686 overdrog greven Vandlinggård til sin søn Ditlev Revenfeldt; men før drengen blev myndig, solgte han den atter på hans vegne for 1000 rdl. til sin søster Katrine Kristine v. Holsten (27. Dec. 1701), og nogle år efter, da dette køb vel altså atter var gået tilbage, for 1706 danske kroner til baronesse Anna Margrete v. Killmannseck, enke efter en oberst von Erffen (Januar 1705). Som ejer ved 1780 nævner „Danske atlas“ Lorens Hoyer.

Rigsdagsvalget den 15. Juni 1893.

Udfaldet var følgende:

I. Første Valgkreds.

A. Haderslev Amt.

Valgdistrikt:	20. Februar 1890.			15. Juni 1893.		
	Johann- sen	Bach- mann	Mahlke	Johann- sen	Bach- mann	Strom- berg
Haderslev	408	730	23	434	683	38
1. Aarø	35	13	—	36	11	—
2. Højstrup	77	29	—	75	23	—
3. Grarup	22	7	—	21	4	—
4. Øsby	72	35	—	70	27	—
5. Halk	70	15	—	78	28	—
6. Hejsager	35	15	—	30	18	—
7. Starup	77	19	—	93	13	—
8. Kjelstrup	14	20	—	16	21	—
9. Nørre Vilstrup	13	15	—	8	17	—
10. Sønder Vilstrup	11	37	—	8	35	—
11. Mastrup	71	32	—	67	29	—
12. Hoptrup	35	19	—	38	19	1
13. Sønderballe	43	31	6	46	27	—
14. Gl. Haderslev	40	50	—	45	51	3
15. Sønderrotting	23	7	—	29	10	—
16. Moltrup	70	8	—	83	10	—
17. Bjerning	27	14	—	33	16	8
18. Ladegaard I	11	32	1	13	30	—
19. Aastrup Sillerup	72	25	—	66	29	—
20. Vonsbæk	100	7	—	101	8	—
21. Overjersdal	35	19	—	50	19	—
22. Aruitlund	48	4	—	54	8	—
23. Ustrup	79	16	—	82	12	—
24. Skrydstrup	75	17	—	84	14	1
25. Ladegaard II	82	24	—	89	30	—
26. Hammelev	81	30	—	98	21	—
27. Aller Stobbum	66	18	—	70	17	—
Transport	1792	1288	30	1917	1230	51

Valgdistrikt:	20. Februar 1890.			15. Juni 1893.		
	Johann- sen	Bach- mann	Mahlke	Johann- sen	Bach- mann	Strom- berg
Transport.	1792	1288	30	1917	1230	51
28. Anset Fjelstrup {	120	11	—	142	10	—
29. Bæk	39	11	—	45	7	—
30. Bjerndrup	40	2	—	39	2	—
31. Bøgeskov	102	4	—	90	8	—
32. Tyrstrup	120	19	—	131	21	—
33. Frørup	47	17	—	51	13	—
34. Hjerndrup	41	3	—	47	5	—
35. Steppinge	91	17	—	102	12	—
36. Vojeus	80	76	—	92	73	2
37. Oxevad	104	26	—	128	21	—
38. Lert	32	40	—	38	45	—
39. Simmersted	72	1	—	86	1	—
40. Kolsnap	120	11	—	129	14	—
41. Sommersted	37	41	—	43	46(2)*	—
42. Agerskov	110	4	—	128	4	—
43. Allerup	22	9	—	28	8	—
44. Arrild	43	25	—	53	26	—
45. Astrup	30	3	—	33	4	—
46. Bevtoft	61	5	—	66	5	—
47. Vodder Gaansager {	95	10	—	109	10	—
48. Branderup	121	26	—	166	18	—
49. Brøns	80	9	—	85	12	—
50. Rangstrup	88	4	—	95	7	—
51. Arnum	102	32	—	119	29	—
52. Hønning	38	9	—	36	8	—
53. Hviding	109	30	—	110	38	—
54. Hyrup II	34	1	—	36	1	—
55. Mellerup	34	0	—	43	1	—
56. Øster Gasse	59	14	—	62	7	—
57. Roager	70	11	—	80	13	—
58. Skjærbæk	85	53	—	77	66	—
59. Stenderup	38	16	—	42	22	—
60. Strandelhjørn	50	8	—	63	5	—
61. Tirslund	71	3	—	85	3	—
62. Toftlund	36	53	—	41	53	—
63. Rødding	66	40	—	82	45	—
64. Hygum	75	4	—	71	8	—
65. Fæsted	58	5	—	61	6	—
66. Hjortvad	21	8	—	23	4	—
67. Lintrup	33	3	—	42	3	—
68. Tornum	21	5	—	24	1	—
69. Dover	25	9	—	27	8	—
Transport.	4513	1966	30	4967	1925	53

*) To Stemmer afgaves paa Jebsen, Aabenraa.

Valgdistrikt:	20. Februar 1890.			15. Juni 1892.		
	Johann- sen	Bach- mann	Mahlke	Johann- sen	Bach- mann	Strom- berg
Transport.	4513	1966	30	4967	1925	53
70. Hjerding	56	2	—	53	1	—
71. Langetved	38	5	—	44	2	1
72. Kjøbenhoved....	35	3	—	38	3	—
73. Skodborg	106	30	—	113	30	—
74. Grønnebæk	47	11	—	50	9	—
75. Jels	78	17	—	93	26	2
76. Østerlindet	125	9	—	130	6	—
77. Endrupskov.....	80	15	—	81	11	—
78. Gram	107	15	—	132	19	—
79. Føl	48	4	—	51	5	—
80. Brændstrup.....	40	9	—	32	10	—
81. Kristiansfelt	21	54	—	30	47	1
	5294	2140	30	5814	2094	57 *)

B. Als og Sundeved.

Valgdistrikt:	20. Februar 1890.			15. Juni 1892.		
	Johann- sen	Bach- mann	Mahlke	Johann- sen	Bach- mann	Strom- berg
1. Sønderborg	250	295	38	320	300	20
2. Augustenborg...	1	80	—	7	67	—
3. Nordborg By ...	65	77	—	79	70	2
4. do. Landsogn...	161	21	—	165	15	—
5. Oxbøl	132	21	—	148	11	1
6. Hagenbjerg	96	57	—	109	47	—
7. Svenstrup	120	38	1	165	16	1
8. Egen Sogn:						
a. Dynneved- Egen	78	15	—	96	13	—
b. Elstrup-Gude- rup	144	36	3	138	39	3
9. Ketting	89	47	—	91	47	7
10. Notmark	168	23	—	189	30	2
11. Adserballe	125	17	—	143	22	1
12. Tandslet	169	15	—	172	19	3
13. Lysabild Sogn:						
a. Lysabild-Sarup	138	22	—	149	22	—
b. Skovby-Viby ..	68	20	—	67	25	—
14. Kejnæs	153	8	—	140	12	—
Transport.	1957	792	42	2178	755	40

*) Det officielle Resultat udviste kun 43 socialdemokratiske Stemmer; en Del skrevne Stemmesedler er antagelig blivne kasserede som ugyldige.

Valgdistrikt:	20. Februar 1890.			15. Juni 1893.		
	Johannsen	Bachmann	Mahlke	Johannsen	Bachmann	Stromberg
Transport...	1957	792	42	2178	755	40
15. Hørup-Majbøl...	171	10	—	162	9	9
16. Ulkebøl Sogn:						
a. Ulkebøl-Kjær.	125	20	—	128	21	—
b. Vollerup-Sundsmark...	94	13	—	97	16	—
17. Dybbøl Nybøl...	187	33	—	205	44	25
18. Sottrup.....	178	13	—	218	12	4
19. Ullerup Sogn:						
a. Ullerup-Blans.	186	23	—	229	26	2
b. Avnbøl-Bøgeskov.....	101	21	—	122	17	2
20. Broager Sogn:						
a. Broager-Mølm	198	45	30	202	42	17
b. Iller-Gammelgab.....	54	13	18	60	19	12
c. Skjelle-Dynt...	98	28	7	107	21	2
d. Egersund ...	64	59	20	65	50	23
	3413	1070	117	3773	1032	136*)

II. Anden Valgkreds.

A. Aabenraa Amt.

Valgdistrikt:	20. Februar 1890.				15. Juni 1893.			
	Johannsen	Jøben	Adloff	Mahlke	Johannsen	Jøben	Halben	Mahlke
Aabenraa By...	225	488	15	46	266	451	41	76
1. Barsmark.....	55	32	—	4	51	41	—	—
2. Skovby.....	46	32	—	—	45	32	2	2
3. Løjt Kirkeby ...	66	63	—	31	90	63	—	10
4. Gjenner.....	107	9	4	16	111	10	3	5
5. Østerløgum.....	94	42	—	—	97	31	7	—
6. Ris.....	55	55	1	8	63	37	6	4
7. Brunde.....	47	62	4	3	41	50	23	8
8. Hjortkjær.....	69	42	1	7	89	43	4	3
9. Kolstrup.....	24	59	—	3	26	46	10	4
10. Hønkys... ..	62	16	—	3	82	18	—	1
11. Kløvtoft.....	71	40	—	6	75	40	7	4
12. Beated.....	52	50	—	—	49	47	—	1
13. Bjolderup.....	132	60	2	4	139	59	17	2
14. Uge.....	47	55	3	3	38	41	14	3
Transport.	1152	1105	30	134	1262	1009	134	123

*) officielt Resultat 132.

Valgdistrikt:	20. Februar 1890.				15. Juni 1893.			
	Johannsen	Jebesen	Adloff	Mahike	Johannsen	Jebesen	Halben	Mahike
Transport.	1152	1105	30	134	1262	1009	134	123
15. Støbbæk....	90	9	—	16	85	12	—	18
16. Felsted	127	21	—	8	152	28	5	15
17. Skovbølgaard ...	90	5	—	12	94	4	1	5
18. Varnæs.....	164	18	1	1	198	22	10	4
19. Graasten	130	100	—	12	130	66	35	25
20. Ringenæs	77	85	14	27	73	87	16	30
21. Holbøl	74	77	6	13	78	62	3	11
22. Kværs	64	54	—	4	60	54	1	13
23. Søgaard	70	9	—	5	63	11	—	2
24. Kliplev	72	28	1	2	60	35	3	6
	2110	1511	52	234	2255	1390	208	252

B. Flensborg Amt.

Valgdistrikt:	20. Februar 1890.				15. Juni 1893.			
	Johannsen	Jebesen	Adloff	Mahike	Johannsen	Jebesen	Halben	Mahike
Flensborg	590	1565	882	2540	471	1506	1125	2841
Lyksborg	5	67	25	48	4	85	40	39
1. Krusaa	71	48	11	49	49	45	21	68
2. Frydendal	58	17	—	2	60	15	4	—
3. Bov	25	19	11	19	19	14	16	15
4. Nyhus	18	16	3	10	12	17	1	10
5. Harreslev	59	24	2	66	44	30	1	69
6. Frøslev	50	20	—	5	42	27	—	4
7. Timmersig.	34	5	24	10	22	18	1	11
8. Hanved	10	15	25	24	8	24	19	6
9. Hyllerup	22	31	20	11	9	20	31	12
10. Valsbøl	17	6	37	12	21	8	20	15
11. N. Haksted	—	15	11	1	—	28	—	—
12. Lindaa	—	5	20	1	—	5	18	—
13. Risbrig	—	22	3	—	—	15	3	1
14. Skovlund	12	27	8	7	6	16	19	1
15. Hørup	—	10	18	—	—	38	—	1
16. Vikro	9	11	41	5	10	25	10	6
17. Lille-Vi	—	5	21	1	—	19	1	1
18. Skovbøl	—	9	24	3	—	1	17	6
19. Sillerup	—	11	48	8	—	20	10	—
20. Vanderup	—	31	48	12	2	38	35	15
21. Jørl	—	21	56	3	—	22	46	2
Transport.	980	2000	1342	2837	779	2034	1438	3123

Valgdistrikt:	20. Februar 1890.				15. Juni 1893.			
	Johannsen	Jebben	Adloff	Mahlke	Johannsen	Jebben	Halben	Mahlke
Transport.	980	2000	1342	2837	779	2034	1438	3123
22. Janneby	—	16	36	1	—	21	26	2
23. Solderup	—	43	20	—	—	32	24	1
24. S.-Haksted.....	—	51	3	1	—	21	34	—
25. Jerrishøj	1	23	20	6	2	17	27	9
26. Eggebæk	—	29	33	13	—	14	42	3
27. Tarp	1	5	59	8	1	7	53	14
28. Bilskov	14	21	8	7	10	31	12	4
29. Barderup	12	28	12	21	10	25	21	14
30. Oversø	5	31	35	29	6	26	41	10
31. Siversted	—	26	36	1	3	53	19	—
32. S.-Smedeby	—	14	49	4	—	29	22	4
33. Freienwill	12	61	26	15	14	66	21	4
34. St.-Solt.....	1	32	68	11	—	18	77	4
35. Bistoft	—	29	15	—	—	35	14	—
36. Estrup	—	25	22	4	—	30	13	6
37. Bokholm.....	16	26	9	42	13	19	10	21
38. Munkbrarup	—	44	18	5	—	41	25	5
39. Rydde.....	—	34	4	6	3	26	2	3
40. Okshøj	5	31	8	20	—	35	15	17
41. Adelby	8	28	21	89	10	37	18	84
42. Engelsby	3	30	5	53	9	33	6	61
43. Tostrup	4	32	3	11	—	34	5	8
44. Kilseng.....	19	32	14	107	22	50	22	116
45. Rylskov	2	46	3	1	—	54	7	3
46. Hyrup	13	66	13	8	3	80	13	6
47. Hushy	—	110	23	1	1	126	14	3
48. Oksager	—	36	24	—	1	45	22	1
49. Oksagerskov....	—	19	34	3	—	16	33	1
50. Grumtofte	—	85	12	1	—	87	19	3
51. Langballe	5	78	9	3	1	99	1	3
52. Dollerup.....	—	118	10	9	—	114	25	7
53. Vesterskov	3	55	6	10	9	59	4	4
54. Svendsby	—	42	40	6	—	43	35	3
55. Fladsby	—	49	28	3	—	62	14	3
56. Sønde	1	59	56	2	1	69	42	4
57. Petersborg	—	69	20	1	—	66	14	1
58. Sørup	—	69	52	4	—	78	27	20
59. Sterup	3	129	32	11	1	125	82	4
60. Grønholt	—	45	17	3	—	45	15	3
61. Kalleby	5	70	27	1	1	85	22	1
62. Kværn	—	82	52	11	1	100	47	5
63. Nykirke	3	30	2	2	3	25	7	—
64. Stenhjærg	—	32	78	14	1	49	57	14
65. Bredegade.....	13	52	53	11	15	62	60	1
66. Eskris	—	93	10	7	—	83	21	3
Transport.	1129	4125	2465	3406	920	4306	2568	3605

Valgdistrikt:	20. Februar 1890.				15. Juni 1893.			
	Johannsen	Jebsen	Adloff	Mahlke	Johannsen	Jebsen	Halben	Mahlke
Transport.	1129	4125	2465	3406	920	4306	2568	3605
67. Gelting.....	—	55	85	28	1	82	54	26
68. Stenderup.....	—	41	14	10	—	50	7	2
69. Runtofte.....	—	20	29	15	—	50	19	2
70. Berrishave.....	—	42	9	5	—	60	3	5
71. Gulde.....	—	20	20	3	—	44	8	—
72. Fuglsang.....	1	10	55	6	2	31	44	6
73. Hvidkilde.....	—	26	15	6	—	45	4	9
74. Brunsholm.....	—	16	19	7	—	28	14	1
75. Kobbelled.....	—	31	14	4	—	32	11	6
76. Nisvraa.....	—	33	11	6	—	44	12	—
77. L-Sandbæk.....	—	33	35	28	2	21	33	35
78. Studebøl.....	—	14	29	17	—	18	34	17
79. Rabøl.....	—	5	23	11	—	9	25	19
80. Svakketorp.....	—	22	14	3	—	16	25	9
81. Prisholt.....	—	12	31	2	—	24	25	3
82. Dyttebøl.....	—	42	10	4	—	37	14	9
83. Pommerby.....	—	48	17	30	—	52	41	9
84. Maasholm.....	1	14	16	45	—	16	13	46
85. Hasselbjerg.....	—	55	24	19	—	62	33	11
	1131	4664	2935	3655	925	5025	2987	3820

III. Fjerde Valgkreds.

Tønder Amt.

Valgdistrikt:	20. Febr. 1890.				15. Juni 1893.				
	Johannsen	Seelig	Francke	Bendrup	Johannsen	Fedderson	Seelig	Lange	Koenen
Tønder.....	19	253	228	32	21	200	36	151	86
Højer.....	9	56	48	3	6	52	11	61	5
Løgumkloster ..	71	15	134	—	65	77	37	5	6
1. Saksborg.....	68	11	63	—	30	63	1	15	2
2. Bylderup.....	90	6	33	—	82	41	—	8	—
3. Østerhøjst.....	62	1	53	—	52	64	—	—	—
4. Jejsing.....	69	9	62	—	63	74	1	4	2
5. Ellum.....	41	1	17	—	39	14	2	—	1
6. Nørreløgum.....	44	3	91	—	42	72	6	—	—
7. Ravsted.....	50	—	76	—	43	69	3	2	—
8. Tinglev.....	63	28	101	—	25	114	—	28	1
9. Abild.....	47	8	49	—	45	51	1	9	1
10. Toft.....	40	9	14	—	38	15	—	3	—
Transport.	673				551				

Valgdistrikt:	20. Febr. 1890.				15. Juni 1893.				
	Johannsen	Seelig	Francke	Benstrup	Johannsen	Fedderson	Seelig	Lango	Koenen
Transport.	673				551				
11. Ballum	151	—	10	—	136	13	—	—	—
12. Bredebro	137	2	51	—	142	47	2	6	—
13. Østerby	141	7	14	—	171	24	2	5	—
14. Døstrup	156	1	12	—	170	15	5	—	2
15. N. Sejerslev .	104	—	30	—	92	26	1	—	3
16. Møgeltønder. 148	—	—	9	—	141	17	—	—	—
17. Skast	102	—	2	—	92	5	—	—	—
18. Kongsmark ..	96	6	19	—	76	20	—	—	—
19. Rudbøl	—	49	16	—	—	28	—	38	—
20. Sæd	1	40	25	—	1	45	—	8	1
21. Tønder Sl....	—	8	15	—	—	13	1	3	4
22. Braderup	—	29	35	1	1	25	5	12	1
23. Karlum	—	—	—	—	—	60	—	4	—
24. Enge	—	16	77	—	—	101	2	5	—
25. Stedsand	—	7	96	—	—	83	—	18	—
26. Humtrup	—	38	31	—	—	36	—	8	1
27. S. Løgum ...	—	34	68	7	1	86	—	8	—
28. Klægsbøl	—	33	77	—	—	63	1	3	—
29. Ladelund	—	3	20	34	9	33	—	20	—
30. Læk	—	69	100	10	—	138	33	11	—
31. Agtrup	—	12	59	—	—	72	10	1	—
32. Stadum	—	—	—	—	—	42	—	—	—
33. Medelby	8	12	80	—	12	63	—	1	—
34. Aventoft	—	—	—	—	—	49	—	38	2
35. Dedsbøl	—	78	23	3	—	34	28	7	1
36. Embsbøl	—	—	—	—	—	114	—	8	1
37. G. Horsbøl ..	—	—	—	—	—	44	1	1	—
38. Faartoft	—	22	62	—	—	66	—	20	—
39. Ø. Klangsøl.	—	—	—	—	—	22	—	5	—
40. Neudorf	—	27	28	—	—	98	—	7	—
41. Lindholm ...	1	110	118	13	—	94	—	42	—
42. Fegetasch ...	—	—	—	—	—	—	—	—	—
43. Nibøl	—	34	211	4	—	172	6	31	2
44. Risum	—	—	—	—	—	81	2	12	—
45. G. Chr. Alb. Kog	—	—	—	—	—	134	—	2	—
46. Øvenum	—	27	76	—	—	37	22	22	6
47. Niblum	—	—	—	—	—	63	6	14	—
48. Oldsum	9	26	52	—	2	—	—	40	6
49. Nebel	—	19	66	—	—	72	2	15	—
50. Keitum	—	—	—	—	—	118	1	36	27
51. Morsum	—	—	—	—	—	37	—	27	1
52. Vesterland ...	—	1	99	23	—	271	25	36	82
Vyk	—	32	59	—	—	26	—	76	—

1727*)

1597**)

*) det officielle Resultat var 1724.

**) det officielle Resultat var 1596.

Hovedresultatet er 14,363 danske Stemmer i 1893 mod 13,672 i 1890 og 12,360 i 1887.

Af Kandidaterne tilhører Bachmann, Jepsen, Francke og Feddersen Regeringspartierne, Adloff, Halben, Seelig og Lange det tyskfrisindede Parti og Mahlke, Bendrup, Stromberg og Koenen det socialdemokratiske Parti.

Sammenstilles Valgresultaterne fra 1890 og 1893 får vi følgende Fremgang henholdsvis Tilbagegang for de forskjellige Partier:

Amt:	Danske		Tyske		Soc.-Demokr.	
	vundet	tabt	vundet	tabt	vundet	tabt
Haderslev.....	520	—	—	46	13	—
Åbenrå.....	145	—	35	—	8	—
Sønderborg.....	361	—	—	37	15	—
Tønder Nørreamt *).	—	137	45	—	20	—
Flensborg.....	—	206	402	—	175	—

Disse Tal fremkalder ganske naturligt en Række Spørgsmål om Årsagerne til Vinding og Tab. Dagspressen har allerede besvaret Spørgsmålene i forskjellige Retninger. Hvad den stærke Tilvækst af danske Stemmer angår, har man fra tysk Side ment, at den udelukkende skyldes naturaliserede Optanter, hvad den danske Presse selvfølgelig ikke har villet indrømme. Man har påstået, at der var bleven 1600 Optanter naturaliserede siden Valget i 1890. Dette er ikke Tilfældet. I Virkeligheden er der optaget følgende Antal Optanter i tysk Undersøtsforhold i de senere År: 1888: 18, 1889: 101, 1890: 472, 1891: 284, 1892: 327, ialt 1202.

Disse Tal gjør Krav på at være strengt nøjagtige. Af disse Optanter har nogle allerede deltaget i Valget 1890; enkelte har bevislig stemt på tyske Kandidater og

*) desuden har Danskerne vundet 9 St. i Tønder Sønderamt.

en stor Del har ikke deltaget i Valget, for det meste på Grund af aftvungne Løfter. Vi træffer vistnok noget nær det rigtige, når vi antager, at henved 100 af disse Optanter har deltaget i Valget 1890, at 50 har stemt på tyske Kandidater, at et lignende Antal er døde eller har været syge eller fraværende og at mindst 30 pCt. af Resten ikke har deltaget i Valget. Der bliver da ca. 700 Optanter + et tilsvarende Antal af de, der er naturaliserede i de første Måneder af 1893, som antagelig vil have afgivet danske Stemmer den 15. Juni. Af disse vil atter henved en Trediedel bo i Flensborg og Tønder Amter og vi vil da som endeligt Resultat kunne fastsætte, at noget nær Halvdelen af de 1026 Stemmer, som Danskerne har vundet i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg Amter skyldes Optanter. — En nærmere Undersøgelse af Forholdene i et Par af de Valgdistrikter, hvor der er bleven særlig mange Optanter naturaliserede, og hvor den danske Fremgang har været størst, fører til samme Resultat. I Ullerup-Blans i Sundeved og Branderup i Haderslev Vesteramt, hvor vi vandt 43 henholdsvis 45 Stemmer har 27 henholdsvis 22 Optanter deltaget i Valget. I Ullerup-Blans har mindst én Optant stemt tysk, tilbage bliver her mindst 17 på anden Måde vundne Stemmer og i Branderup mindst 23 på anden Måde vundne Stemmer. Disse Distrikter hører til dem, der utvivlsomt har givet os det største Tilskud af Stemmer ved Optanter. Anderledes i Byerne. I Sønderborg har kun to Optanter deltaget i Valget; tilbage bliver mindst 68 på anden Måde vundne Stemmer og i Åbenrå har kun tre Optanter deltaget i Valget; tilbage bliver mindst 38 på anden Måde vundne Stemmer. Dette er Distrikter, som giver et særligt lille Tilskud af Stemmer

ved Optanter. Hermed er Grænsen draget til begge Sider, og det før nævnte Resultat bliver ikke kuldkastet men vinder i Sandsynlighed derved.

Bortset fra Optanterne har vi altså en Fremgang af ca. 500 Stemmer i Nordslesvig. Dette må kaldes meget tilfredsstillende, når vi tager Hensyn til forskellige Forhold, som gjør, at vor Fremgang i Virkeligheden er større, end Valget udviser. Sommertiden er ingen heldig Valgtid for os, fordi mangfoldige Vælgere da tilbringe seks Dage ugentlig på langt bortliggende Arbejdspladser og for en stor Del sysselsat med bundet kollektivt Arbejde. Dette Forhold har medført Nedgang eller ringe Fremgang i mange Valgdistrikter, således f. E. på Rømø på Grund af Søfolkenes Fraværelse, i en Række Distrikter mellem Haderslev og Åbenrå Fjord på Grund af Tørveskjæringen på de store Moser omkring Gjenner Bugt og i Strøget nord for Flensborg Fjord på Grund af Teglværksarbejdet. Dette sidste har atter gavnet Tyskerne og Socialdemokraterne meget i Sundeved, hvor deres Rækker blev betydeligt forstærkede af Lippe-Detmolder, som kan deltage i Valget, fordi de har fast Ophold her i Sommertiden, mens den indfødte Arbejderstand tilbringer Søndagen i sin Hjemstedskommune og derfor skal stemme i det mangan Gang flere Mil bortliggende Valgdistrikt, hvortil den hører.

Et andet Forhold, som har tilføjet os et ret betydeligt Tab ved dette Valg, er den ny Alderdoms- og Invaliditetsforsikring. Alle de Vælgere, der modtager Alderdoms- og Invaliditetsforsikring fik tyske Stemmesedler tilsendte i lukket Kouvert, mange Steder tilsyneladende fra Avtoriteterne, og tyske Agitatorer talte med Virkning om, at de kunde miste Understøttelsen ved at stemme dansk. Disse gamle Mænd hører

ikke til vore modigste og mest oplyste Vælgere og mange af dem lod sig derfor trods Modforestillinger fra dansk Side bevæge til at blive hjemme på Valgdagen. Dette Forhold har navnlig spillet en stor Rolle på de mere truede Egne, således den nordøstligste Del af Tønder Amt.

Endelig må man tage Hensyn til det Tab, som Befolkningens stærke Aftagen tilføjer os. Befolkningen i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg Amter er gået ned fra 118,015 i 1885 til 115,530 i 1890. Det vil med andre Ord sige: Befolkningen i disse Amter aftager for Tiden med 300 Individuer årlig. Af hver seks Indbyggere er én Vælger. Alene Udvandringsoverskudet har således tilføjet os et Tab af mindst 150 Stemmer i disse Amter fra 1890 til 1893, og dette Tab har vi måttet udjævne, inden der blev Tale om Fremgang. Når Valgresultatet fra den 15. Juni ses mod denne Baggrund, kommer det først i ret Belysning.

Vort Tab i Flensborg Amt kom ikke uventet. Modersmålets Undertrykkelse i det egentlige Nordslesvig afføder et stærkt voksende nationalt Røre og afgiver en tilnærmelsesvis ligeså god Basis for Valgagitationen, som Pragfredens § 5 afgav ved de første Valg. Denne Faktor findes ikke i de sydligere Egne og i Flensborg By, hvor på den anden Side det, der fortrinsvis har båret det danske Sindelag hidtil, Loyalitetsfølelsen og Retsbevidstheden i deres oprindelige Former, svinder fra År til År med den gamle Slægt. Der er dog ingen Tvivl om, at de danske Stemmetal i disse Egne, navnlig i Flensborg By, vil kunne stige betydeligt under særlige Forhold, fordi megen Danskhed her holder sig skjult ved sædvanlige Valg.

I Tønder Amt kom vort Tab lidt overraskende. Det falder også der fortrinsvis på de sydligere Strøg og er

navnlig betydeligt i Burkal og Tinglev Sogne. Grunden hertil må særlig søges i en pietistisk Sekt „Bornholmernes“ stærke Udbredelse i de senere År. „Bornholmernes“ Ordførere præker Ikke-Deltagelse i Valget, fordi Politik er Djævelskab, og navnlig i Slogs Herred, hvor vi på ikke få Punkter savner energiske lokale Førere, har de i denne Henseende haft Held med sig. Ved Siden deraf har navnlig Arbejderstandens stærke Udvandring fra dette Amt øvet en ikke ringe Indflydelse, så meget mere, som den efter en stor Målestok erstattes af Østpreussere. Endvidere må man tage i Betragtning, at der fra dansk Side gjordes særlig store Anstrængelser i Tønder Amt i 1890, både af Centralledelsen og af de lokale Førere, fordi Danskerne i dette Amt ikke havde deltaget i Valget 1887. Det Stemmetal vi denne Gang nåede i Tønder Amt, er endnu 350 større end i 1884, da der kun blev afgivet 1246 danske Stemmer. Set i Forhold dertil betyder Tabet ikke så meget.

Tabet af tyske Stemmer i Haderslev og Sønderborg Amter, som ikke engang opvejes af de vundne Stemmer i Åbenrå og Tønder Nørreamt, er en af Valgets glædeligste Fremtoninger. Den tyske Embedsstand er bleven forøget i de sidste tre År, den tyske Centralforening har gjort store Anstrængelser for Valget for at tjene de gyldne Sporer, men de tyske Stemmer er desuagtet „skrumpet ind“ som „Reichsbote“ siger. Forklaringen af dette Særsyn ligger snublende nær: Hjemmetyskerne i Nordslesvig har ikke Ævne til at forplante det tyske Sindelag til den opvoksende Slægt. De må høste de samme bitre Erfaringer i Nordslesvig, som vi i Mellemslesvig, hvor Sprog og Sindelag ikke falder sammen. Jeg kan nævne Snese af unge danske Vælgere, som er udgæede fra tysksindede men dansk-talende

Hjem og blandt disse atter udpege Førere, som vi skatter højt og vore Avtoriteter kjender godt.

Tyskheden i Nordslesvig betyder i Virkeligheden ikke meget, når man ser bort fra Embedsstanden, end ikke på Steder s. f. E. Toftlund, Skjærbæk og Bredebro, der ellers volder Tyskerne særlig Glæde, hvad følgende lille Analyse af Tyskheden i disse Byer, som skyldes cand. mag. H. V. Clausen, kan vise.

Valgdistrikt:	15. Juni ialt afgivet tyske St.	af disse antagelig afgivet		
		a. af Embedsmænd	b. af Indvandrede	c. af Frygtfor miste Brød.
Toftlund....	53	34	3	7
Skjærbæk ..	66	31	10	18
Bredebro ...	55	37	5	?

Tilbage bliver der af uafhængige indfødte Vælgere, som af Overbevisning har stemt tysk 9 i Toftlund, 7 i Skjærbæk og højst 13 i Bredebro. Tag blot Embedsstanden bort i disse Byer, og den tilsyneladende kraftige og sejerrige Tyskhed vil da også her vise sig som tæringssyg.

Tyskernes Vinding i Flensborg Amt kan ved første Øjekast synes stor, men Amtets (Byens) Folkemængde vokser betydeligt (med 637 årlig fra 1885—90) og denne Tilvækst må selvfølgelig under de derværende Forhold komme den tyske Nationalitet tilgode. Dertil kommer, at de to tyske Kandidaters indbyrdes Kamp har gjort, at der er afgivet betydeligt flere Stemmer i mange Valgdistrikter i Angel iår end i 1890.

I Valgdistrikterne 1—10 Kruså, Frydendal, Bov, Nyhus, Harrislev, Frøslev, Timmersig, Hanved, Hyllerup og Valsbøl, hvorfra de fleste danske Stemmer i Amtets Landdistrikter stammer, blev der afgivet

1890	1893	1893
364 danske St.	286 danske St.	÷ 78 danske St.
334 tyske St.	332 tyske St.	÷ 2 tyske St.
248 sociald. St.	210 sociald. St.	÷ 38 sociald. St.

Om vort Tab end har været forholdsvis stort i disse Egne, så har det dog, som disse Tal viser, heldigvis ikke bevirket en tilsvarende Fremgang for Tyskerne og Socialdemokraterne. Vore Modstandere møder tvertimod også med Tab i Stedet for Vinding for disse Egenes Vedkommende, hvor Deltagelsen i Valget i det hele har været betydelig mindre i år end i 1890. — Rigsdagens Opløsning med de hurtigt påfølgende Valg umuliggjorde denne Gang i Mod-sætning til det almindelige Valg i 1890 en omhyggelig i det enkelte gående personlig Valgagitation.

Socialdemokraterne har Grund til at være utilfredse med Valgets Udfald i Nordslesvig. I Flensborg By er de sikkert allerede nu nået til Grænsen af, hvad de kan håbe at vinde. Deres Tilvækst i denne By i de sidste tre År er en naturlig Følge af Arbejderstandens Forøgelse. I Flensborg og Åbenrå Amts Landdistrikter og i Sønderborg By har de tabt Stemmer. I Haderslev, Sønderborg og Tønder Nørreamts Landdistrikter har de vundet nogle få spredte Stemmer, ringe Frugter af en med stor Energi og store Ofre systematisk gennemført Valgagitation.

Dette er glædeligt, ligesom det på den anden Side også er glædeligt, at den tyske Agrarbevægelse, som vistnok ikke er uden Skyld i vort Tab i Flensborg Amt, er standset ved Tærskelen til Nordslesvig. Vi har med Held bekæmpet disse Bevægelser, og vi vil også fremdeles hensynsløst bekæmpe alle på egoistiske Standsinteresser grundede politiske Bevægelser i Nordslesvig, og stræbe efter at holde den danske Befolkning samlet i gjensidig Fordragelighed

under vor gamle Fane. Vi tvivler ikke om, at dette ogsaa vil lykkes i Fremtiden.

Det sidste Valg viser i endnu stærkere Grad end Valget i 1890, at Tyskhedens Tilbagegang i den indfødte nordslesvigske Befolkning er kronisk, naar vi ser bort fra enkelte Strøg paa Grænsen af Mellemslesvig, mens vor Stilling er urokkelig og vor Fremgang for Tiden fast og sikker i det egentlige Nordslesvig.

Ved kongens ligfærd igennem Flensborg

30. November 1863.

Disse vers, der blev skrevne af en deltager i kongens ligfærd, kom dengang ikke offentlig frem, fordi man antog deres historiske hentydninger til Sven Estridsen og Margrete for uforståelige. De meddeles nu som et samtidigt vidnesbyrd om de stemninger og den opfattelse af forhold og personer, der dengang rådede blandt danske Sønderjyder. De ældre vil ved dem måske kunne forny et tungt, men dyrebart minde, de yngre vil kunne få et om end svagt indtryk af hin aftens store sorg og dens mange krydsende følelser og tanker.

A. D. Jørgensen.

Hil være dig, Frederik Folkekære,
vi Sønderjyder til graven dig bære;

Som Skjold vi føre dit lig af land,
du var os en frelsens konge for sand!

Hvor Sven sit trætte øje mon lukke,
blandt os, du ånded' de sidste sukke.

Som han ufortrøden i kamp du stod
mod fjendens trodsende overmod.

Nu hviler du på din sorte bære,
al Danmark sig rejser med bitter tåre,
som Vilhelm modtog sin herre Sven,
så modtager Danmark sin hjertensven;
som Vilhelm udånded' ved kongens bryst,
vi fandt vel i døden den dybeste trøst.

Men som Sven sig avled' et heltekudd,
så stande vi kvær, når du lægges i muld,
en helteyngel med kongens mod,
thi alle oprandt vi af kongeblood! —

Nu hviler du, Frederik Folkekære,
nu dine sønner til graven dig bære!

Som Nordens dronning, den stolte Margrete,
ved denne strand dit leje vi redte.

Som med Volmers datter er nu slukket ud
en ældgammel stammes ædleste skud.

Den stolteste tanke, Norden fik skue,
den tænkte hun først, den alvorlige frue,
den djærveste dåd, *) vi danemænd sang,
af kongens danske hjerte udsprang.

Nu mødes I snart i det tavse lejre,
men tanken er vor og dåden skal sejre!

Nu samles I snart i de dødes stad,
men evigt I lever i skjaldenes kvad!

*) Tilbagevisningen af de tyske fordringer, 24. Marts 1848.

Du hvile i fred nu, du folkekære,
de danske bølger til graven dig bære:
som Skjold vi førte dit lig af land,
du var os en frelsens konge for sand!

„Sønderjydske Aarbøger“

udgivne af

H. P. Hanssen-Nørremølle, Gustav Johannsen og P. Skau

udkommer fire Gange aarlig i Hæfter paa 5 Ark.

„Sønderjydske Aarbøger“ vil bringe Bidrag til Sønderjyllands Historie og Topographi, Skildringer af Folkelivet i Sønderjylland, politiske Afhandlinger om Nutidsforhold i Sønderjylland m. m.

Subskription paa „Sønderjydske Aarbøger“ modtages i alle Boglader i Sønderjylland, Danmark, Norge og Sverrig. Prisen er 4 Kroner Aargangen; for Medlemmer af danske Foreninger i Nordslesvig 3 Mark.

Nye tiltrædende Holdere ville indtil videre kunne faa Aargangene 1889, 1890 og 1891 for halv Pris.

Indhold:

<i>H. V. Clausen:</i> Folkesproget i Sønderjylland (fortsat) Side	89.
<i>P. Lauridsen:</i> Vort Folks Sydgrænse	106.
<i>A. D. Jørgensen:</i> To gamle Herregaarde paa Haderslev Nes	149.
<i>H. P. Hanssen-Nørremølle:</i> Rigsdagsvalget den 15. Juni 1893	158.
Ved Kongens Ligfærd igennem Flensborg	174.